

İmam Mâtürîdî'nin Değerler Dünyasında Zühd ve Tasavvuf

Ahmet Yıldırım

0000-0002-7297-3325

ayildirim2000@hotmail.com

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, Ankara Türkiye

ror.org/05ryem72

Öz

Amaç: Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (öl. 333/944) çok yönlü şahsiyet ve alim olmakla birlikte, farklı düşünce ve anlayışlarıyla İslam düşüncesine çok önemli katkılar sunmuştur. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de onun doğru tanınması, bilinmesi, geniş kitlelere daha etkin bir şekilde sunulması, ayrıca içinde yaşadığımız asrın problemlerinin üstesinden gelebilme, İslam dünyasının birlik ve bütünlüğüne zarar veren düşünce ve yorumlara karşı durabilme adına fikirleri faydalı ve önemlidir. Bu bağlamda İmam Mâtürîdî'nin din ve ahlak eksenli hikmete dayalı zühd ve tasavvuf anlayışı, günümüz insanının anlamsızlık sorununa ve dünyaya bakışına çözüm sunabilecek bir potansiyele sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu yüzden onun bu tür düşünce ve görüşlerinin daha kapsamlı incelenmesi gereğinden hareketle bizde bu makalede, onun değerler dünyasında zühd ve tasavvufun yeri üzerinde durarak bu konulardaki anlayış ve düşüncelerinin önemi, özgünlüğü, farklılığı ve değerini ortaya koymayı amaçlamaktayız.

Yöntem: Konu, İmam Mâtürîdî'nin görüşleri ekseninde, nitel araştırma yaklaşımı benimsenerek doküman incelemesi tekniği aracılığıyla ele alınacaktır. Bu yöntem çerçevesinde incelenen veriler; anlama, sorgulama ve yorumlama odaklı bir perspektifle değerlendirilecek; böylece konuya ilişkin derinlikli ve bütüncül bir kavrayış geliştirilmesi hedeflenecektir.

Bulgular: İmam Mâtürîdî'nin hayatına baktığımızda hayat tarzı olarak zühd ve takvayı benimsediği görülmektedir. Bu yüzden ona zâhid diyebilmekle birlikte klasik manada sûfi olduğunu söylemek zordur. İmam Mâtürîdî, eserlerinde zühdle ilgisi olan fakirliğin ve zenginliğin (fakr ve gınâ) birer imtihan vesilesi olduğunu ifade ederek birinin diğerine mutlak anlamda bir üstünlüğünün olamayacağını ifade etmektedir. Diğer taraftan, yine o, maddî şeylerin ahiretteki mutluluğa ulaşma adına “başka bir gayeye matuf (ligayrihi)” olarak görmektedir.

Sonuç: Mâtürîdî'nin eserlerinde “zühd”, “takva” ve tasavvufla ilgili pek çok kavram ve bilgi bulunduğu, bunların özgün, önemli ve incelenen konunun da böyle değerlendirilmesi gerektiği düşüncesindeyiz. Çünkü zühd hakkında o, diğer görüş bildirenlere nazaran kendine has niteliği ve farklı sayılabilecek görüşler ortaya koyduğunu müşahade etmekteyiz. Yine bu noktada o, farklı olarak zühd konusunda yapmacık tavır sergileyen, zâhid ve sûfi olmadıkları halde sözde sûfi görünenleri de tenkit etmiştir. Dolayısıyla konuyla ilgili fikir belirten alimlere nazaran İmam Mâtürîdî'den zühd ve tasavvuf konusunda istifade edebileceğimiz, öğreneceğimiz özgün ve farklı pek çok husus olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler

İmam Mâtürîdî; Değer; Dünya; Zühd; Tasavvuf

Öne Çıkanlar

- Bu çalışmada, İmam Mâtürîdî'nin zühd ve tasavvuf anlayışı, eserlerindeki birikim ve hayatındaki bilinen bazı tecrübelerden hareketle ele alınmaktadır.
- Farklı tanımlarının yanısıra zühd kavramı genellikle “dünyaya karşı olumsuz tavır, davranışların bütününe ifade etmekle birlikte, Allah'ı anmaktan uzaklaştıran ve ebedi saadete erişmekten alıkoyan maddi şeylerden uzak durma” olarak tanımlanan temel kavramdır.
- Farklı tanım ve tenkit edilen yönleri olmakla birlikte tasavvuf, İslâm'ın zâhir ve bâtın hükümleri çerçevesinde yaşanan mânevî ve derunî hayat tarzı olarak tanımlanan bir kavramdır.
- Yazıda İmam Mâtürîdî'nin zühd ve tasavvufa anlayışı farklı boyut ve yönleriyle incelenmiştir.
- İmam Mâtürîdî'nin zühd ve tasavvuf konusundaki düşünceleri; önemi, özgünlüğü, farklılığı ve değeri şeklindeki yaklaşımla dikkatlere sunulmuştur.

Atıf Bilgisi

Yıldırım, Ahmet. “İmam Mâtürîdî'nin Değerler Dünyasında Zühd ve Tasavvuf”. *Eskiyeni* 61 (Mart 2026), 247-273.

<https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1801908>

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi	12 Ekim 2025
Kabul Tarihi	17 Mart 2026
Yayın Tarihi	31 Mart 2026
Hakem Sayısı	İki İç Hakem - İki Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - intihal.net
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Etik Bildirim	eskiyenidergi@gmail.com
S. Kalkınma Amaçları	-
Lisans	CC BY-NC 4.0

Zuhd and Sufism in Value System of Imam Māturīdī

Ahmet Yıldırım

0000-0002-7297-3325

ayildirim2000@hotmail.com

Ankara Yildirim Beyazit University, Faculty of Theology, Department of Hadith, Ankara, Türkiye
ror.org/05ryem72

Abstract

Purpose: Abū Manşūr al-Māturīdī, a multifaceted figure and scholar, made significant contributions to Islamic thought with his diverse thoughts and perspectives. The ideas of the aforementioned scholar are valuable and important today, as they were in the past, for two main reasons. Firstly, his accurate recognition and understanding, of the issues at hand are to be commended. Secondly, his more effective presentation to a wider audience, has allowed his ideas to be disseminated further afield. Finally, his work has been instrumental in overcoming the problems of our century and opposing ideas and interpretations that undermine the unity and integrity of the Islamic world. In this context, it can be posited that Imam al-Māturīdī's conception of asceticism (*zuhd*) and Sufism, founded upon on religious and moral wisdom, possess. the capacity to proffer a resolution to the predicament of meaninglessness and the contemporary worldview. Therefore, based on the need for a more comprehensive examination of his thoughts and views, this article aims to highlight the importance, originality, distinctiveness, and value of his understanding and thoughts on these topics by focusing on the place of asceticism and Sufism in his world of values.

Method: The subject will be addressed through the technique of document analysis within the framework of a qualitative research approach, centered on the views of Imam Māturīdī. The data examined within this methodological framework will be evaluated from a perspective oriented towards understanding, questioning, and interpretation, thereby aiming to develop a deep and comprehensive grasp of the topic.

Findings: An examination of Imam al-Māturīdī's life reveals that he adopted *zuhd* (asceticism) and *taqwā* (piety) as a way of life. In this respect, while it is possible to describe him as an ascetic (*zāhid*), it is difficult to classify him as a Sufi in the classical sense. In his works, al-Māturīdī considers both poverty (*faqr*) and wealth (*ghināʾ*), which are closely related to *zuhd*, as means of divine testing. He maintains that neither possesses absolute superiority over the other. Moreover, he perceives material possessions not as objectives in themselves but rather a higher purpose (*li-ghayrihi*) in the pursuit of ultimate happiness in the Hereafter.

Conclusion: Al-Māturīdī's writings contain numerous concepts and discussions related to *zuhd*, *taqwā*, and Sufism. It is the contention of the present study that these concepts are both original and significant, and that the subject under examination should be evaluated accordingly. Indeed, in his treatment of *zuhd*, al-Māturīdī puts forward distinctive perspectives that differ in certain respects from those of other scholars. Moreover, the author censures those who adopt contrived and affectation-ridden attitudes toward *zuhd*, namely individuals who present themselves as ascetics or Sufis despite demonstrating an absence of authentic ascetic or spiritual dedication. In comparison with other scholars who

have addressed this topic, it is evident that Imām al-Māturīdī offers many original and distinctive insights on *zuhd* and Sufism from which one can benefit and learn.

Keywords

Imam Māturīdī; Value; World; Zuhd; Sufism

Highlights

- Imam al-Māturīdī's understanding of asceticism and Sufism is examined based on the accumulated knowledge in his works and his life experiences.
- With its various definitions, the concept of asceticism is generally used as "the totality of negative attitudes and behaviors toward the world, as well as abstaining from material things that distract from the remembrance of God and hinder one from attaining eternal bliss."
- Although it also has various definitions and criticisms, Sufism is a concept defined as a spiritual and inner lifestyle lived within the framework of the exoteric and esoteric rules of Islam.
- This article examines Māturīdī's understanding of asceticism and Sufism from various dimensions and aspects.
- Imam al-Māturīdī's thoughts on asceticism and Sufism are presented with an approach based on their importance, originality, distinctiveness, and value.

Citation

Yıldırım, Ahmet. "Zuhd and Sufism in Value System of Imam Māturīdī". *Eskiyeni* 61 (March 2026), 247-273.

<https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1801908>

Article Information

<i>Date of submission</i>	12 October 2025
<i>Date of acceptance</i>	17 March 2026
<i>Date of publication</i>	31 March 2026
<i>Reviewers</i>	Two Internal - Two External
<i>Review</i>	Double-blind
<i>Plagiarism checks</i>	Yes - intihal.net
<i>Conflicts of Interest</i>	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
<i>Grant Support</i>	No funds, grants, or other support was received.
<i>Complaints</i>	eskiyenidergi@gmail.com
<i>S. Development Goals</i>	-
<i>License</i>	CC BY-NC 4.0

Giriş

Çok yönlü şahsiyet ve alim olan İmam Mâtürîdî, farklı düşünce ve anlayışlarıyla İslam düşüncesine çok önemli katkılar sunmuştur. Günümüzde de onun doğru tanınması ve bilinmesi, bütün insanlar tarafından etkin bir şekilde anlaşılması, ayrıca içinde içinde bulunduğumuz asrın sorunlarını çözme, Müslümanların birlikteliğine zarar veren fikir ve yorumlara karşı durabilme adına düşünceleri önemli ve değerlidir.

Zühd kavramı genellikle “dünyaya karşı olumsuz tavır ve davranışların bütünü”nü ifade etmekle birlikte Allah'ı anmaktan uzaklaştıran ve ebedi saadete erişmekten alıkoyan maddi şeylerden uzak durma şeklinde de tanımlanır. Ayrıca dünya malına, makama, mevkiye, şan ve şöhrete önem vermeme; azla yetinme, çokça ibadet etme, âhiret için hayırlı işlere yönelme zühdün bazı göstergeleri” olarak kabul edilir.¹ Bu bağlamda tasavvufu ise şöyle tanımlamak mümkündür: Tasavvuf zühd hareketinin tarih içinde gelişip ruhsal eğitim metotlarına, silsilelere, terminolojiye ve kurumsallaşmış bir yapıya kavuşmuş halidir.² Bizde bu makalede İmam Mâtürîdî'nin değerler dünyasında zühd ve tasavvufun yeri üzerinde durarak bu konulardaki anlayış ve düşüncelerini ortaya koymak istiyoruz.

İmam Mâtürîdî eserlerinde genel kavramalar birlikte bazı tasavvufî sayılabilecek kavramlara da yer verdiği görülmektedir.³ Bu bağlamda İmam Mâtürîdî'nin zühd kavramına bakışı ve anlayışıyla birlikte tasavvufa bakışı, tasavvufu ilgili görüşleri de önem arz etmektedir. Genel olarak meseleye İmam Mâtürîdî'nin yetiştiği muhit açısından bakıldığında gerek İmam Mâtürîdî gerekse hocaları, ders arkadaşları ve talebelerinin zühd dair söylem ve bağlantıları dikkat çekmektedir. Örneğin İmam Mâtürîdî'nin hoca silsilesinde bulunan pek çok şahsiyetin ibadet ve zühdü ile meşhur bir zat olarak nitelendirilir. Dolayısıyla Hanefî-Mâtürîdî kelâm sisteminin Horasan-Mâverâünnehir bölgesine taşınmasında etkili olan Mâtürîdî'nin hoca silsilesinde zühd yönü ağır basan isimlere rastlamak mümkündür. İmam Mâtürîdî'nin kendisi ise her ne kadar “*Kitâbu't-Tevhîd*”te akılcı bir tutum sergilese de “*Te'vilât*”ta zühdü andıran ahlaki söylemleri dikkat çekmektedir. Ayrıca Mâtürîdî'nin, Hint kökenli Gnostik akımlar ve Bâtînî akımlarla mücadelesi, bulunduğu çevrede tasavvufun Kur'ân ve Sünnet ekseninde billurlaşmasını sağlamıştır.⁴ Merhum Topaloğlu'na göre Mâtürîdî, günümüze intikal eden her iki eserinde de Mâtürîdî, çeşitli münasebetlerle mistisizme varan taabbüdî ifadeler kullanarak zât-ı ilâhiyyeye birçok isim veya sıfat izâfe eder.⁵

Genel durum böyle olmakla birlikte zühdle ilgili olarak Mâtürîdî, dünyaya karşı olumsuz tavır ve davranışlara dayalı bir anlayışı eleştirerek “hem Yaratan'dan ötürü, hem de bir 'vesile değer'e sahip olduğu düşüncesiyle dünyadan yüz çevirmenin yanlış olduğu görüşündedir.”⁶

¹ Semih Ceyhan, “Zühd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/533. Ayrıca bk. Ahmet Yıldırım, *Din, Dünyevileşme ve Zühd* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014).

² Bk. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 19-24; Reşat Öngören, “Tasavvuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/119-120.

³ Bk. Veysel Gençil, “Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'da Bazı Tasavvufî Kavramlara Yaklaşımı”, *Diyanet İlmî Dergi* 56 (2020), 2/ 309-334, Ahmet Yıldırım, “İmam Mâtürîdî'nin Bazı Tasavvufî Kavramlara Bakışı”, *Hanefîlik-Matürîdilik Araştırmaları*” (Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul, 2025), 327-347.

⁴ Bk. Yunus Eraslan, *Mâtürîdîlik ve Tasavvuf*, TDV Yayınları, Ankara, 2021, 82-83. (Kısmen tasarrufla)

⁵ Bekir Topaloğlu “Mâtürîdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/153.

⁶ Sami Şekeroğlu, “Mâtürîdî'de Zühd ve Takva Anlayışı”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/22 (2009), 22, 53.

Mâtürîdî zühdün yakın anlam ilişki içerisinde bulunduğu kavramlardan biri olan takvâ meselesinde de farklı düşünmekte Şekeroğlu'nun tespitine göre o takvâyı, "salt Allah'tan korkma anlamıyla ele alınmamalıdır. Bu kavram, öncelikle, olumsuz bir ahlâkî eylemin ardından ortaya çıkacak kötü sonuca ilişkin bir korkuyu içinde taşımaktadır"⁸ şeklinde anlamaktadır. Bu ifadelerden Mâtürîdî'nin zühd ve takvâ konusunda farklı düşündüğü anlaşılabilir ve bu bakış açısının günümüz açısından da çok önemli olduğu düşüncesindeyiz.

1. Mâtürîdî'ye Göre Zühd ve Takvâ

Mâtürîdî'nin zühd ve takvâ anlayışı⁹ temelde insana bakışıyla "yaratılmış bir varlık olması itibariyle dünyanın taşıdığı manevî değer ile bu dünyada ahlâkî varlığıyla öne çıkan insanla alakalıdır. İmam Mâtürîdî, dünya ve maddi olan şeylere karşı beslenen sevginin manevî kemâlâta ve bu yüzden sonsuz mutluluğun elde edilmesine mani olduğu fikrine karşıdır. Maddî olan şeylere karşı belli bir tavırla yaklaşma şeklindeki ruhun mânevî dünyaya hazırlanması anlamındaki zühd telakkisi ona göre yanlış bir bakıştır. Ortaya konan bu ve benzeri bir takım sebeplerle dünyaya değer verilmemesini Mâtürîdî, "hikmet" kavramı çerçevesinde ele alarak ilgili düşüncüyü hikmetin zıddı olan "sefeh"e uygun görmekte ve yermektedir."¹⁰ Bu tür farklı bakış açısını Mâtürîdî'nin takvâ kavramına bakışında da görmek mümkündür. Mâtürîdî'ye göre "Ahlâkî bir fiil olan 'takvâ'nın mü'min olan kimsenin ahlâk eğitimi açısından belli bir yere sahip olması itibariyle doğru yorumlanmasının önemi açıktır. Genelde takvâ kavramı ve bu kökten türeyen diğer kelimeler, doğrudan 'Allah'tan korkma' şeklinde anlamlandırılır. Bu açıdan Mâtürîdî'ye baktığımızda ise, takvâ kavramının doğrudan ve sadece Allah'tan korkulması anlamında anlaşılmasından önce ahlâkî yapıp etmelerimizin neticesi düşünülerek ona göre hareket edilmesine dair rasyonel bir gayret (teemmül ve tefekkür etme) öngörülmesidir.¹¹ Bunun peşinden söz konusu yapılan işin Allah Teâlâ'ya saygıdan dolayı davranılan fiiller

⁷ "Dinin emir ve tavsiyelerine uyma, haram ve günahlardan kaçınma hususunda gösterilen titizlik anlamında bir kavram olarak tanımlanan" takvâ (Süleyman Uludağ, "Takvâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/484), câhiliye devrinde, "hayvan olsun, insan olsun, canlı varlığın, dışarıdan gelecek yıkıcı bir kuvvete karşı kendini savunma davranışıdır." "Bu kelime İslâm inanç sistemine asıl mânasını taşıyarak gelir. Ama sistemin etkisi altına ve İslâm'a özgü monoteizm inancı alanına nakledilmesi dolayısıyla, çok önemli bir dinî anlam kazanır. Takvâ "hüküm günündeki ilâhî azap korkusu" sahnesinden geçerek şahsî saf dindarlık (zühd) anlamına erer. Bk. Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Ü İlahiyat Fak. Yay. 1975), 20-21, 222-227. "Takvâ" kelimesinin semantik bakımından geçirdiği anlam serüveni hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, 222-227. Başka tarifler için bk. İbn Fûrek, *el-İbâne an turuk'l-kâsîdîn (Tasavvuf İstîlâhları)*, çev. Ahmet Yıldırım, Abdülgaffar Aslan (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014), 71-72

⁸ Şekeroğlu, "Mâtürîdî'de Zühd ve Takva Anlayışı", 22/53.

⁹ Konuyla ilgili birçok çalışma bulunmaktadır. Bunlardan biri Yunus Eraslan'ın *Mâtürîdîlik ve Tasavvuf* adlı eseridir. (TDV Yayınları, Ankara, 2021) 79-90. Diğerleri Sami Şekeroğlu'nun, "Mâtürîdî'de Zühd ve Takva Anlayışı" adlı makalesidir (*Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/22 (2009)). Bir diğeri de M. Necmeddin Bardakçı tarafından hazırlanan "Fakr ve Gınâ Terimleri Çerçevesinde Mâtürîdî'nin Zühd Anlayışı" adlı tebliğdir. (*IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu -Hanefîlik-Mâtürîdîlik-*, 05-07 Mayıs 2017, 2017, 1 (2007), 454-468. Bizim bunlardan farkımız konuya sadece bir boyuttan, dar çerçeveden değil, daha ve bütüncül bir yaklaşımla ele almamızdır.

¹⁰ Bk. Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid Tercümesi*, trc. Bekir Topaloğlu (Ankara: İSAM Yay. 2003), 275. Ayrıca bk. Sami Şekeroğlu, *Matürîdî'de Ahlak Problemi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 21, 35, 36, 72, 73.

¹¹ Bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 4/139-140; 15/86; 205-206; 221-222.

bağlamında ele alınması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Burada dikkat çekilen husus, ahlâkî açıdan kötü fiil hakkında korkulması ve sakınılması istenenin salt Allah korkusu olmayıp, bunun aksine özgür iradeyle ve bile-isteye gerçekleştirilen eylemlere ilişkin ahirette karşılaşacağı cezanın doğuracağı korkuyu oluşturup sağlamasıdır.¹²

Bu noktada Mâtürîdî'nin üzerinde durduğu husus “insanın bu dünyadaki bulunuşunu ahlâkî açıdan anlamlandıran, ahlâkî yetkinliğin gerçekleştirileceği bir alan olarak dünyanın hak ettiği değeri gösteren bir yorum biçimidir. Ayrıca İslâm düşünce tarihi boyunca din bilginlerinin insanın ahlâkiliğine ilişkin yorumlarının sadece teolojik birer spekülasyon olarak kalmadığını; hatta bu konuda ortaya çıkan yorumların ahlâkî açıdan insan ve onun içinde yaşadığı kainatın anlamını belirleyici bir işlev gördüğü de söylenebilir. İşte bu taraftan Mâtürîdî'nin görüşlerine baktığımızda şunu söylemek mümkün görünüyor: “Öncelikle dünya insan açısından ahlâkî yönden yetkinlik kazanmanın bir alanıdır. Onun hem dünyanın, hem de insanın ahlâkî varlığına ilişkin yorumlar bu yönde gelişen kavramsallaştırmanın kaynağı gibidir. Yani onun zâhidane hayat hakkındaki görüşleri insan ve onun yaşam dünyasının taşıdığı anlama vurgu yaptığı gibi zühd kavramına ilişkin bakış açısını da ortaya koyar. Bu yorumlarda dikkati çeken bu husustan önce belirtilmesi gereken bir şey var. Bilindiği gibi, ahlâkî yargılar ‘iyi’ ve ‘kötü’ nitelermelere konu olması bakımından bir değer yargısı olarak görülmektedir.”¹³ Meseleye incelenen zühd açısından bakıldığında, insanın ahlâkî tarafıyla ilgili kabul edilen bir yaklaşım şeklinin söz konusu ahlâkiliğin gerçekleşeceği bir alan olarak dünya hakkındaki anlayışlarının benimsenmesinin gerektiği söylenebilir.

Mâtürîdî'ye göre, zühd kavramının içerdiği mana, “ahlâkî olan insanın dünyaya bakışını ortaya koyduğu gibi, sözü edilen aksiyolojinin, diğer bir ifadeyle, dünyaya ilişkin değer yargılarının da önde gelen bir terimi olarak ortaya çıkmaktadır.”¹⁴

Mâtürîdî'ye göre dünyada zühd iki şekilde olur: Birincisi, kendisiyle dünya nimetlerinin genişlediği ve dünyada refahın elde edildiği kazanç ve yollarının terkedilmesidir. Ayrıca başkasını kendisine tercih etmesi, kendisine helal ve güzel kılınan nimetleri haram kılmaksızın darlık halinin tercih edilmesidir. İkincisi, helal ve temiz kılınan nimetlerin haram kılınması söz konusu olmaksızın, kendisinde bulunanı başkası için harcamak, başkasını kendisine tercih etmesi ve onu kendisinden daha öncelikli yapmasıdır.¹⁵ İmam Mâtürîdî, ehl-i zühd ve't-takva kavramını “dünya hayatının metana karşılık ahirette vadedilen baki olanı tercih edenler” şeklinde tanımlamıştır.¹⁶ Ancak görüldüğü gibi, bu tanımdan, onun bir mutasavvıf olduğu ve sufi anlayışın velî tipolojisini savunduğu çıkarılamaz. Çünkü onun zahitliği, tasavvufta öne çıkan melametilikten ve dünyayı tamamen terkeden fakr ve zühden farklı idi. O, dünyayı terkten yana değildi, bilakis

¹² Bk. Şekeroğlu, “Mâtürîdî'de Zühd ve Takva Anlayışı”, 54-55.

¹³ Mâtürîdî, bir değer duygusu olarak “iyi” ve “kötü”nün ortaya çıkmasında, “nakl'in göz ardı edilemeyen katkısı yanında, ondan da önce, akla ve insânî yaradılışa özel önem vermektedir. Nitekim insan, Allah'ın varlığını ve birliğini bilme, iman etme, adalet, iyilik ve iyiliği yapana teşekkür etme gibi bazı fiillerin iyiliğini, diğer taraftan küfür yalan, zarar verme, zulüm, haksızlık, nankörlük etmek ve haksız yere birini öldürmek gibi bazı fiillerin de kötülüğünü vahyin gelişi ile değil, hatta nazar ve istidale bile muhtaç olmadan açık ve seçik olarak (*aklf bedahetle*) kavrayabilme yatkinliğinde bir varlıktır.” Bk. Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 100, 178, 184, 200; Şekeroğlu, *Matürîdî'de Ahlak Problemi*, XX.

¹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 16/330-331; Şekeroğlu, “Mâtürîdî'de Zühd ve Takva Anlayışı”, 56.

¹⁵ Bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 11/335.

¹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 11/63.

kazanmaktan, meslek sahibi olmaktan ve dünya nimetlerinden faydalanmaktan yanaydı.¹⁷ İmam Mâtürîdî, dünyevî menfaatler temin etmek için yöneticilere yakın duran ve onların yaptıkları zulme ses çıkarmayan bazı mutezîlî ve sufi şahsiyetlerin zahitliklerini eleştirmektedir.¹⁸ Yine Mâtürîdî'nindünyada zühdle ilgili şu tespitler de önemlidir:

“Sahip olduğu yetenekleriyle insan, aleme ‘nazar’ ederek akıl yürütür ve onların anlam ve amacı üzerine düşünerek yorumlamaya çalışır. Bu durumda olan kişi, “etrafını saran pek çok nimetin kendisi için yaratıldığını ve âkibet yönünden bu şeylerin hepsinin bir amacının bulunduğu gerçeğini kavrayacak ve kendisini çepeçevre saran bu nimetlere karşı küçümseyen, hakir gören bir bakışla değil, bilakis değer veren ve önemseyen bir tavırla yaklaşacaktır.”¹⁹ Konuyla ilgili Mâtürîdî oldukça kolay ama dikkat çekici bir örnek vermektedir. “Örneğin, bir hükümdarın değer vererek cömertçe ikramda bulunduğu ve hediyeleriyle onurlandırdığı birinin bütün bu insanlara karşı değer vermeyip saygısızlık etmesi²⁰ ne kadar akıl ve hikmete zıt ve tam tersine, kendisine sunulanı saygıyla alıp kabul etmesi ise elbette hikmete yaraşan bir davranış olacaktır. Aynı şekilde insanın da Allah'ın kendisine bağışladığı nimetleri sevinç (bi't-tebcîl), hürmet ve saygıyla (bi't-ta'zîm) en güzel şekilde karşılaması da hikmet'e uygun bir davranış olacaktır.”²¹

Zikridilen örnek ve düşünceler, bir taraftan dünyevileşmekten uzak durmayı, bir taraftan da dünyadan veya dünya nimetlerinden tümüyle vazgeçme şeklindeki fakr anlayışına mesafeli olmayı beraberinde getirir. Zira Ebu Mansur el-Matürîdî ile ilgili bir anekdotta bunun yansımasını görmek mümkündür. Hasta yatağında iken kendisine bir tabak un helvası (bâlûzec) getirmişler ve yemesi için yanı başına koymuşlardır. Bu esnada anlayıştan (fikihî) nasibi olmayan bir adam ona “Ey Şeyh! Bu türden şeyleri dünyada tüketmemiz doğru mu?” şeklinde bir soru yöneltmiştir. O da bunun üzerine “Ey adam! Allah, şekeri (sukker) ve şekerlerneyi (fânid) bu dünyada yarattı ve bunları hayvanlar için değil. insanoğlunun faydalanması için yarattı” cevabını vermiştir.²² Önemli olan insanın dünyadan dünyevileşmeden faydalanabilmesidir.²³

¹⁷ Bk. Mehmet Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarilik-Maturidilik İlişkisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 219-223, 246-252

¹⁸ Bk. Kutlu, Sönmez, “İmam Mâtürîdî'nin Sûfleştirilmesi veya Mutasavvıf Olarak Sunulması Mümkün mü?”, 421-437.

¹⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 14/360; Şekeroğlu, “Mâtürîdî'de Zühd ve Takva Anlayışı”, 57-58.

²⁰ Şekeroğlu bu durumu Mâtürîdî açısından şöyle ifade eder: “Allah, dünyadaki nimetlerden söz ederken her zaman, güzel ve iyi kavramlarını kullanır. İyilik ve güzelliğin kötü görülmesi ve kınanması ise, mümkün değildir.” Zira “dünyadaki sayısız nimetler hakkında inceden inceye düşünen kişi, bu şeylerin yalnızca insan için yaratıldığını fark edecektir. Öyleyse, doğru davranış, nimeti hor görmek veya hafife almak değil, bilakis ona değer vermek ve yüceltmektir. Diyelim ki bir kral, birisine değer verdiği için hediyelerle ona ikramda bulunsu ama o kişi de bunlara önemsemese elbette doğru davranmış sayılmayacaktır. Bu sebeple, benzer olarak, insanın da Allah'ın kendisine verdiği nimetleri sevgiyle, hürmet ve saygıyla ve güzelce karşılaması hem Yaratan'ından ötürü hem de dünyanın ahiret için bir azık ve oradaki kazanca ulaştırarak bir vasita olmasından dolayı dünyaya değer vermesi doğru olan davranış olacaktır.” Şekeroğlu, *Matürîdî'de Ahlak Problemi*, 164.

²¹ Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 14/360; Şekeroğlu, “Mâtürîdî'de Zühd ve Takva Anlayışı”, 57-58.

²² Mehmet Kalaycı, *Zühd ve Melâmet Farklılaşması Bağlamında Hanefî Geleneğin Kuşeyrî'ye İlgisi*, editör: Hülya Alper. -- İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdiyye Geleneği: Tarih, Yöntem, Doktrin Prof. Dr. Bekir Topaloğlu Anısına. -- İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018. 311 (Ahmed b. Mûsâ ei-Keşşî, Mecma'u'l-lıvâdis ve 'n-nevâzil ve'l-vâkiât, Süleymaniye Ktp., Yeni Cami, nr. 547, vr. 314b'den naklen).

²³ ez-Zahid ei-Buhârî'nin (ö. 546/1 151) bir eserinde cömertlikle ilgili olarak Matürîdî'den naklettiği şu sözler bunu doğrular niteliktedir: "Ebû Mansûr şöyle demiştir: Bir mümine, çocuğuna tevhibi ve imanı öğretmesi nasıl gerekiyorsa, aynı şekilde cömertliği de öğretmesi gerekmektedir. Zira dinar sevgisi her türlü hatadan daha

Mâtürîdî'nin yukarıda zikredilen hususlar, zühde dayalı yaşantının “dine dayalı bir nevi gerekçesine sığınarak maddî şeylerin Allah'a ulaşmaya engel olduğu ve dolayısıyla ondan yüz çevirmenin yerinde bir davranış olacağına dair beslenen anlayışa karşı iki insanın davranışı üzerinden analogik bir yaklaşımı görmekteyiz. Mâtürîdî'ye göre, bu iki kişiden birisi, dünya nimetlerinden yüz çevirmeyerek Rabbi'nin katında ihtiyaç içine düşeceği günde kendisi için azık olması amacıyla o nimetlerden elde etmeye çalışmaktadır. Diğeri ise, Rabbine ibadet etmekle meşgul olduğu için bu şeyleri elde etmekle uğraşmanın onu bu uğurda çaba sarf etmekten ve peygamberinin yolunda ilerlemekten alıkoyacağı endişesini taşımaktadır. Bu yüzden, kişi burada öncelikle ve sadece ibadetlerin hakkını vermesi gerektiğini düşünerek zühd hayatını tercih etmektedir. Mâtürîdî'nin bu ikinci tarz davranış şekline verdiği cevabın oldukça net ve kesin olduğunu görmekteyiz. Nitekim ona göre, nimetlerle donatıp emrine sunulan dünyayı önemsiz görüp terk eden bir kimse her şeyden önce oldukça ‘cahil’ bir kişidir. Hatta cahil olmakla kalmayıp kendisi hatırına yaratılan dünya ve içindekilerden de ‘gafil’ bir varlıktır. Aslına bakılırsa bu konuda yerilen husus, ona göre, dünyayı sırf kendisi için istemek ve başka şeyleri değil, sadece onu elde etme adına uğraşıp didinmektir. Dünyayı ahiret yolunda azık elde etme vasıtası olduğu için seven ve ona ait işlere bu sebeple ilgi göstererek ondaki zevklere yapışıp kalmayan kişi elbette övülür. O halde, der Mâtürîdî, “dünya sevgisinin her türlü hatanın başı” olduğu şeklinde ifade edilen fikrin dünyayı yaratıldığı amaçların dışındaki şeyler adına sevmenin yanlışlığına dikkat çekmek için dile getirildiğini düşünmek zorundayız.”²⁴ “Dolayısıyla dünyayı ahiret yolunda bir hazırlık dönemi olarak gören ve ona bu açıdan yönelen kişinin bu anlamdaki ilgi ve sevgisi elbette “her türlü iyiliğin başı” olarak değerlendirilecektir.”²⁵ Bu noktada Şekeroğlu'nun yorumuna göre, “Mâtürîdî, dünyayı kendisi adına sevmekle ahiret adına sevmenin ahlâkî değer bakımından farklı olduğuna dikkat çeker. Burada dünyayı sevmek, reddedilen bir tutum değildir. Zira sevmek insana ait bir niteliktir ve insanın, özellikle sahip olduğu varlıklara karşı sevgi duyması en doğal bir davranıştır. Mâtürîdî'nin karşı olduğu dünya sevgisi, amaç değer haline getirilerek ahiretteki mutluluktan insanı uzaklaştıran bir dünya sevgisidir. Bu açıdan, Mâtürîdî'nin dünya sevgisine yönelik yorumlarını tasavvufta görülen ve Allah'a vasıl olma amacına engel olduğu varsayılan maddî olan şeylere, özellikle de dünyaya karşı belli bir mesafe koyma ve bu yöntemle ruhu manevî âleme hazırlama manasındaki zühd düşüncesinden ayırt etmek gerekmektedir. O, bu anlamdaki zühd anlayışına karşıdır. Mâtürîdî, dünya ve içindeki her varlığın değerli ve iyi olup sevimliye layık olduğunu elbette kabul eder. Ancak dünyanın bu değerinin kendi öz niteliğine dayanmadığı, yani hem Yaratan'ından ötürü hem de öteki dünyanın varlığına bağlı bir aracsallığa dayandığının bilinmesi de oldukça önemlidir. Bu sebeple Mâtürîdî, dünyanın

kötüdür. Buna karşın cömertlik, özgürlerin bile köleleştirilmesini emretme gücüne sahip bir sultandır. Malın bir müddet kendisine arkadaşlık ettiği bir kimsenin kalbine bu arkadaşlık iyice tesir eder ve kişi bu sevgi yüzünden helâk olur. Bu kimsenin dininin, dünyasının, buradaki ve öbür taraftaki hayatının kurtuluşu malı elinden çıkarmasından ve onu tutmamasından geçer. Bir elden diğerine geçerek elden çıkarılan malla kişi kendini kurtarıken, aslında bir başkasını da ateşe atmış olur.” Kalaycı, “Zühd ve Melâmet Farklılaşması Bağlamında Hanefî Geleneğin Kuşeyrî'ye İlgisi”, 312 (Zâhid el-Buhârî, Mehâsinu-İslâm ve 'Ş-Şerâ'i', Köprülü Ktp., Fazıl Ahmed Paşa, nr. 644, vr. 74b'den naklen).

²⁴ Şekeroğlu, “Mâtürîdî'de Zühd ve Takva Anlayışı”, 58. Dünyaya karşı iki insan davranışıyla ilgili olarak bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 14, 360.

²⁵ Şekeroğlu, “Mâtürîdî'de Zühd ve Takva Anlayışı”, 58.

ahlâkî bakımından değeri hakkındaki yanlış telakkilerin düzeltilmesi gerektiğini düşünür.”²⁶ Mâtürîdî dünya ve dünyevî varlıklarla ilgili şöyle der: “Dünyevî varlık insanı ebedi mutluluğa ulaştıracak bir vesiledir ve bu açıdan değerlidir, dolayısıyla ‘iyi’ hükmünü hak etmektedir. Bu yüzden onlar kınanmaya ve yerilmeye değil, değer verilmeye konu olmalıdır. Dünyaya yüklenen bu ‘değer’ düşüncesi dünyanın taşıdığı bir öz nitelikten kaynaklanmaz. Bilakis dünya, söz konusu değerli oluş keyfiyetini iki şeyden almaktadır. Bunlardan birincisi, her şeyi ‘hikmet’ doğrultusunda ve belli bir amaca bağlı Yaratan Allah, diğeri de ahiretteki hayattır. Öbür dünyada elde edileceği umulan sonsuz mutluluğa ulaştıracak eylemler burada, yani dünyada gerçekleştirilecektir. Bu bakımdan maddi dünya, açıktır ki, vesile ‘değer’e sahip olmakta ve bu niteliğe bağlı ilgi ve alakayı hak etmektedir. Sonuçta, Mâtürîdî açısından dünya, bir diğer deyişle dünyalık olan her şey “kendinde” değil, “bir başka şeyden dolayı” değerlidir. Bu yüzden, varlık hakkındaki ‘iyi’ ya da ‘sevilir’ olma yahut da ‘değerli’ niteliğini kazanma durumu doğrudan varlığın kendisinden değil, hem onu öylece yaratan Allah'tan, hem de öbür dünya hayatından ötürü kazanmaktadır. Bu bakış açısının ahlâkî yetkinliğin elde edilmesinin vurgulanması adına öne çıkan bir yorum tarzı olduğunu söyleyebiliriz.”²⁷ Dünya hayatının ve sahip olduğu dünyalıkların insanı Allah'ı ve ahireti anmaktan alıkoymaması ve hayırlı şeyleri unutturmaması gerektiğini belirten Mâtürîdî'ye göre, aslında dünya hiç kimseyi gurur ve kibre yöneltmez. Aynı şekilde dünya ahiret için bir azık ve ona ulaşma vasıtası olduğunda bir oyun ve eğlence olmaktan çıkar. Ancak insanoğlu dünyanın bu gerçekliğini unutarak ya da görmezlikten gelerek onu amaç haline getirmekte ve dünyadan ayrılmayacağı düşüncesiyle hareket etmektedir. Dünyada yaşar ve ölürüz mantığıyla hareket ederek hiçbir sınır tanımadan şehvetlerinin esiri olarak yaşayan insan dünyayı nefsi için isteyerek aldanmaktadır.²⁸

Bütün bunlarla birlikte, “bazı zühd anlayışlarının temelinde yanlış tevekkül anlayışının bulunduğu ve dünyadan el etek çekerek insanın hayatını kazanmaktan vazgeçmesi olarak tanımlanan tevekkül anlayışının zâhidane yaşayışın gereklerinden sayıldığını da ifade etmek gerekmektedir. Böyle bir anlayıştan hareketle maddî olanın hakir görülerek terk edilmesi söz konusudur. Buna göre, mümin kimse elbette sadece Allah'a güvenecektir ve hayatının her anında Ona tevekkül edecektir; iyilik olsun kötülük olsun bir başkası eliyle kendisine ulaşan her şeyin gerçekte O'ndan geldiğini de bilecektir. Ancak bu inanç, insanın yapması gerekeni terk etmeyi de kesinlikle öğütlememektedir. Mâtürîdî'ye göre, sebeplere uygun davranmak her şeyden önce yaradılışın bir gereğidir. Dolayısıyla yanlış bir tevekkül anlayışıyla dünyaya sırt çevirerek insanı ahlâkî varlığına uygun hale getirecek kişiye özgü çabaya sırt çevrilmesi onaylanacak bir davranış değildir.”²⁹

Takvâ kavramına gelince, Mâtürîdî'nin takvâ ile ilgili yorum ve düşünceleri şöyledir: “Temelde zikredilen mananın yanlış olduğuna dair en küçük bir imada dahi bulunmaz. Ancak, bu bağlamda öne çıkan yorumlarında o, ‘korku’ nesnesinin öncelikli olarak Allah

²⁶ Şekeroğlu, *Mâtürîdî'de Ahlak Problemi*, 163-164.

²⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 14, 359-360; Şekeroğlu, “Mâtürîdî'de Zühd ve Takva Anlayışı”, 58-59.

²⁸ Bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 14/357-358; M. Necmeddin. Bardakçı “Fakr ve Gınâ Terimleri Çerçevesinde Mâtürîdî'nin Zühd Anlayışı”, *IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu -Hanefilik-Mâtürîdîlik-*, 05-07 Mayıs 2017 (Kastamonu, 2017), 1/454-468.

²⁹ Şekeroğlu, “Mâtürîdî'de Zühd ve Takva Anlayışı”, 59-60. İmam Mâtürîdî'nin tevekkül anlayışıyla ilgili olarak bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 3/320-321.

olmadığı, bilakis neticesi kötü gerçekleşecek fiilin bizzat kendisi olduğu kanaatini yansıtmaktadır. Mâtürîdî'ye göre takvâ, şer ve beladan uzak kalarak selamet ve berekete ulaşmak demektir ve iyilik ile aynı anlama gelmektedir. Kötülükten uzak duran kimse sonuçta iyi'yi elde edecektir. Böylece kişi kötülükten güvende olacaktır. İşte takvâ da böyledir. Yine ona göre takvâ, öncelikle samimiyet (ihlas) demektir. Yapılan işlerde sadece Allah'ın hoşnutluğunu gözetmektir.”³⁰ Mâtürîdî takvâyı hükümler açısından, “emirler ve nehiyeler konusundaki ‘sınırlara dikkat edilmesi’ anlamında da değerlendirir. Bu bağlamda ‘takvâ’ olarak adlandırılan davranış tarzı ilahi emir ve yasaklara uyulması ve belirlenen sınırların aşılması durumunu yansıtır.”³¹

Görüldüğü üzere Mâtürîdî açısından takvâ, “genel anlamda doğrudan fiillere bağlı olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca mahiyeti böyle olan takvâyâ uygun davranma, onun açısından nefse o kadar zor gelmeyecektir. Kişinin kazanç elde etme yollarından birinde ilerlerken yasaklanan hareket tarzını terk etmesi, doğal olarak, uygun davranışın sergilenmesini (helâl) kolaylaştırır. Yine yapılması uygun görülmeyen (haram) bir şeyden de sakınmaya gayret gösterilmesi uygun görülene ulaşmayı kolaylaştırır. Ticaret yaparken herhangi bir haksızlığa sebep olmaktan sakınan kişi, elbette, elde etmediği umduğu helal kazançla desteklenecektir. Aynı şekilde, takvâyâ uygun hareket eden kimse de yapıp etmelerinde bir tür kolaylık görecektir.”³² Bu noktada Mâtürîdî'nin fiillerle alakalı sınırların muhafazası hakkında dile getirdiği hususun benzerini Fazlurrahman da ifade etmektedir. O bu konuda şöyle der: “Davranış insana ait olmasına rağmen, o davranışın iyiliğine veya kötülüğüne karar vermek için gerekli ölçü de dahil, davranış hakkındaki gerçek ve sonucu etkileyen karar insana ait değildir. Aynen bunun gibi, bir toplumun ortak hareketi için de durum aynıdır, hem davranışın iyi ve kötülüğüne hüküm verirken ölçü teşkil eden son söz hem de bizzat karar vermek o toplumu aşar. Bir kişi veya toplum hareketlerinde bunun bilincine vardığında gerçek anlamda takvâyâ sahip olmuş demektir.”³³ “O halde takvâ, bir kimsenin kendisini davranışlarının zararlı veya kötü neticelerinin koruması demektir.”³⁴ Takvâyâ ilgili bu görüşün Mâtürîdî'nin yorumunu çağrıştırdığı anlaşılmaktadır. Hemen hemen benzer düşünceyi Mâtürîdî, “*Kim Allah'a ve Peygamberine itaat eder, Allah'tan korkar ve O'ndan sakınırsa, işte gerçekten kazanacak olanlar onlardır*”³⁵ ayetini açıklarken de ortaya koymaktadır. “Mâtürîdî ayetten geçen ‘yehşâ’ ve ‘yettekî’ fiillerini -genelde yapılanın aksine- direk ve doğrudan Allah'tan korkmaya ve sakınmaya yormaz. Ayetten geçen kelimelerde belirtilen ‘korku’nun kişinin kötü fiilinin sonucuna yöneltilmesi gerektiğini belirterek şöyle der: “Allah’a ve Resulüne itaat eden kimse geçmiş yaşantısından yaptığı kötü fiillerden dolayı korkarak kendisini halihazırda bunlardan uzak tutmaya çalışmalı ve fiillere ilişkin olarak azalttığı ya da aşırıya kaçtıktıklarından dolayı da Rabbinden sakınmalıdır. Allah’a ve Resulüne uyan ve geçmiş ömründe işlediği kötü fiillerinden ötürü Allah’tan korkan ve geride kalan yaşamında da, kendisini kötü işlerden uzak tutan veya gerek azalttığı ve gerekse aşırıya kaçtığı

³⁰ Takvânın manasıyla ilgili bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 4/139-140; 15/86; 205-206; 221-222;231-232, 263-64; 16/28,84, 125; 17/114

³¹ Bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 15/86.

³² Bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 17/114; Şekeroğlu, “Mâtürîdî’de Zühd ve Takva Anlayışı”, 61.

³³ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, trc. Alpaslan Açıkgenç (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1987), 92.

³⁴ Fazlur Rahman, *İslâmî Yenilenme Makaleleri I*, trc. Adil Çiftçi (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 31.

³⁵ en-Nûr 24/52.

hususlardan ötürü, Allah'tan çekinen ve Onun emirlerine yönelik bütün kötü fiillerden sakınan kimse, sonuçta kazançlı çıkacaktır.”³⁶

Mâtürîdî, “...gerek azalttığı ve gerekse aşırıya gittiği hususlardan ötürü Allah'tan çekinen kimseyi” takvaya uygun davranan kişi olarak nitelerken, takvaya uygun fiilin, ifrat ve tefritten uzak, ortada ve dengede olan fiile karşılık kullandığı açıktır. Nitekim adaleti de, “orta yol” olarak bir başka deyişle, “bir şeyin orta yolu onun adalet üzere olması”³⁷ diye açıklayan Mâtürîdî, takva yanında, bir diğer önemli ahlâkî kavram olan adalet ile de, “iyi bir davranışı, ifrat ve tefrit denen aşırı uçlardan uzak gören Aristo gibi, ‘ahlâkî orta’ ya vurgu yapmıştır.”³⁸

Mâtürîdî'nin takvâ anlayışını daha iyi anlamamıza yardımcı olan başka bir açıklamasına yer vermek istiyoruz: “Takvaya yardımcı olan sebepler üçtür: Birincisi; kişinin her zaman Allah'ın azamet ve celâlini, kendisi üzerindeki kudretini hatırlayıp heybet ve celal karşısında O'na muhalefetten sakınmasıdır. İkincisi; Allah'ın kendisine yaptığı iyiliklerin ve verdiği nimetlerin, kendisinin içinde bulunduğu ve istifade ettiği ihsanların büyüklüğünü hatırlayıp O'ndan haya ederek sakınmasıdır. Üçüncüsü; nefesine, Allah'ın kendisine karşı gelenlere vaat ettiği cezayı ve hazırladığı azabı hatırlatıp kendisine olan şefkatinden dolayı sakınmasıdır.”³⁹ Bütün bunların özü şudur: Nereye gideceğini, nereden geldiğini, başlangıcından ecelinin nihayetine kadar geçireceği dönemleri düşünen ve bütün bunları kalbinde sanki görünür kılan kimse için takvâ yönü kolaylaşır. Çünkü bu durumda olan kişinin arzuları kaybolur, boş hayalleri dağılır gider.”⁴⁰ Nihayetinde İmam Mâtürîdî, Hz. Peygamber tarafından tercih edilen ve âlimin temel özelliği olan yaşanabilir zühd ve takvâyı hayatına düstur edindiği anlaşılmaktadır. Zenginlik ve fakirliğin bir imtihan olduğunu belirterek bunlardan birinin diğerine mutlak anlamda bir üstünlüğünün olmadığını vurgulamıştır.⁴¹

Mâtürîdî'nin “zühd” ve “takva” hakkında ortaya koyduğu yukarıdaki görüşlerin özgün olduğunu söyleyebiliriz. Bu noktada “O, Allah'ı anmaktan ve ebedi mutluluğa ulaşmaya mani olacağı düşüncesiyle maddî olan şeylere sırt çevirmenin yanlış olduğunu iki açıdan değerlendirir. Birincisi, her yaptığı işte hikmete uygun davrandığı muhakkak olan Allah'ın maddî şeyleri yaratmasında da bir hikmet vardır. Söz konusu varlıkların özsel bir çirkinliği içerdiğini savunurcasına olumsuz bir tavrın beslenmesi doğru olmamaktadır. İkincisi, o maddî şeyler ahiretteki mutluluğa ulaşma adına “bir araç değer (ligayrihi)” olarak görülmelidir. Onun takvâ konusundaki yorumuna gelince, Mâtürîdî'nin korkma eyleminde öne çıkan anlamın kötü eylemin yaptırımı olarak öteki dünyada ortaya çıkacak sonuçtan korkmaya yönelttiğini söylemek mümkün görünmektedir. Yani, öncelikle korkulması ve

³⁶ Bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 10/190. Görüldüğü gibi Mâtürîdî, her iki fiildeki anlamı, kötü eylemin yaptırımı olarak, öteki dünyada ortaya çıkacak sonuçtan korkmaya yöneltmektedir. Burada, korkulması ve sakınılması öğütlenen şey, insanın hür iradesiyle, bile isteye gerçekleştirdiği kötü fiiline ilişkin, ahirette karşılaşacağı cezadır. Şekeroğlu, *Mâtürîdî'de Ahlak Problemi*, 107.

³⁷ Bk. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 272.

³⁸ Şekeroğlu, *Matürîdî'de Ahlak Problemi*, 107.

³⁹ Bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 11/419-420.

⁴⁰ Bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 11/ 423. Şükrü Özen, “Yeterince Tanınmayan Bir İmam: Mâtürîdî”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 5/3 (2005), 416.

⁴¹ Bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 9/ 251, 11/436-437; Bardakçı “Fakr ve Ginâ Terimleri Çerçevesinde Mâtürîdî'nin Zühd Anlayışı”, 462.

sakınılması öğülenen şey, insanın hür ve özgür iradesiyle gerçekleştirdiği kötü fiile ilişkin ahiretteki cezadır. İfade edilebilir ki, Mâtürîdî, genelde Allah'tan korkma anlamında tercüme edilen takvâ ve bu kökten türeyen diğer kelimeleri hem fiilin sonucunun düşünülmesi, hem de Allah'a saygıdan ötürü fiildeki sınırın aşılması anlamında kullanmaktadır"⁴²

2. Mâtürîdî'nin Değerler Dünyasında Tasavvuf

İmam Mâtürîdî'nin tasavvufi yönüne⁴³ gelecek olursak onun, çok yönlü bir âlim olduğuyla ilgili kaynaklarda değişik bilgiler bulunmaktadır. Hanefî fukahâsından hayatını ele alan eserlerde onun daha çok kelâm ilmindeki yeterliliği, kelâmcı ve fakîh kimliği öne çıkarılmıştır.⁴⁴ Bilindiği kadarıyla tasavvufa dair bir eseri bulunmamasına rağmen kütüphanelerde bulunan *Vesâyâ ve Münâcât* diye adlandırılan Mâtürîdî'ye atfedilen Farsça bir eser vardır.⁴⁵ "Bu kitabın adının çağrıştırdığı konu yönüyle eserin tasavvufi bir tarafının bulunduğu ve dolayısıyla Mâtürîdî'nin tasavvufu da ilgisinin bulunduğunu söylemek mümkün olabilir. Ancak eserin kesin olarak Mâtürîdî'nin olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir."⁴⁶ Ayrıca eserin ona ait olmadığını zikreden araştırmacılar da bulunmaktadır.⁴⁷ Bununla birlikte kendisine *Pendnâme-i Mâtürîdî*⁴⁸ isimli ahlâk ve zühdle ilgili Farsça bir eser nisbet edilse ve ona aidiyeti şüpheli olsa da eser, tasavvufun felsefi konularını içermediği belirtilir.⁴⁹ Ancak içinde Mâtürîdî'nin yaşadığı devirde ve diğer eserlerinde olmayan tasavvufi söylem ve kavramların bulunması, eserin onanispetini imkansız kılmaktadır.⁵⁰ Bu durumda tasavvufa dair bir eseri yoktur, görüşü doğru gözükmektedir.

⁴² Şekeroğlu, "Mâtürîdî'de Zühd ve Takva Anlayışı", 62-63.

⁴³ Mâtürîdî'nin değerler dünyasında tasavvufi yönü hazırlanırken Ahmet Yıldırım hazırlanan "*İmâm Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyasında Tasavvuf*" IV. Uluslararası Türk Dünyası Ekonomi Forumu 7-9 Mayıs 2015 *Bildiriler Kitabı*. 61-70. Çorum: Çorum Ofset San. Tic. Ltd. Şti, 2015. adlı çalışmasından istifade edilmiştir.

⁴⁴ Bk. Sönmez Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî", *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik* içinde, haz. Sönmez Kutlu (Ankara: Kitabiyat 2003), 25.

⁴⁵ *Vesâyâ ve Münâcât* Mâtürîdî'ye atfedilen yegane Farsça eserdir. İki kütüphanede bulunmaktadır. (İstanbul, Fatih, no: 5426 vr. 235a-240a, H. Çelebi, Bursa, no: 1187/8, vr. 112b-117a. Bk. Fuad Sezgin, *Geschichte der Arabischen Schriftum* (GAS.) (Leiden 1967-1974), 1/ 604-606.

⁴⁶ Bk. Nuri Tuğlu, *Mâtürîdî Kelâm Ekolü Çerçevesinde Kelâmî Hadislerin Değerlendirilmesi* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2003), 43.

⁴⁷ Bk. Sezgin, GAS.1/606

⁴⁸ Bk. İrec Efşâr, "Pendnâme-i Mâtürîdî", *Ferheng-i İrân-zemîn*, 10 (Tahran 1345 hş.), 46-67. İmam Ebû Mansûr Mâtürîdî *Nasihatnâme (Pendnâme)* Nşr. Sıddık Korkmaz-M. Davud Hacızâde, İstanbul İz Yayıncılık, 2019. *Pendnâme* isminden de anlaşılacağı üzere nasihatlerden ibaret bir eserdir. İlk bâbdan itibaren odaklanılan konular tevhid, itikat, ilim, doğruluk, takvâ, helal, haram gibi dinî unsurları içermektedir. Eserin son bölümünde ise Münâcât, Allah'ın yüceliklerini anlatan, Allah'ı öven ve Allah'a yakarış olarak yazılan, genellikle kaside biçiminde olan şiirler olsa da bu eserdeki münâcât türü bakımından bu tanımdan biraz daha farklı ancak içerik açısından klasik tanıma oldukça uygun özellikler taşımaktadır. Nitekim münâcâtta Allah'ın yücelikleri anlatılırken yakarıştta da bulunulmuş ancak bu yakarışlar şiir değil, nesir formunda verilmiştir. Zeynep Kızılyar, "İmam Ebû Mansûr Mâtürîdî, "Nasihatnâme (Pendnâme)", *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 8 (2019), 257-259. Eserin İmam Mâtürîdî'ye aidiyeti noktasında şu tespitlerde bulunmaktadır: Pendnâme'nin bazı noktalarında Mâtürîdî'nin düşüncesine paralel ifadeler de mevcuttur; ancak bunlar fikir olarak Mâtürîdî'yi ayrıcalıklı kılabacak bir nitelikte değildir. Daha ziyade genel kabul gören din, ilim ve kültürle ilgili düşüncelerdir. Sinan Yılmaz, "Pendnâme-i Mâtürîdî: Mâtürîdî'den Aforizmalar", *Marife* 19/2 (2019), 701.

⁴⁹ Necdet Tosun, "Mâtürîdiyye ve Tasavvuf İlişkisi", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 17/36 (2016), 49.

⁵⁰ Bu eser genel olarak zühd ve ahlaka dair nasihatlerin olduğu, zaman zaman da tasavvufi kavramlardan bahsedildiği bir eserdir. Üslup bakımından daha çok sonraki dönemlerin tasavvufi üslubuyla yazıldığı anlaşılan eserde, Mevlana Celaleddin Rûmî'ye nispet edilen "Ya olduğun gibi görün ya da görüldüğün gibi ol." tarzında

Günümüz araştırmalarında ve hatta eski biyografik kaynaklarda İmâm Mâtürîdî'nin tasavvufî yönüne genellikle dikkat çekilmemektedir. Oysa Mâtürîdî'nin bu yönü hakkında kaynaklarda doyurucu bilgi bulunmasa bile yine de bazı kayıtlar yer almaktadır. Bu cümleden olmak üzere 'Mâtürîdî'yle ilgili adeta bir tasavvuf büyüğü gibi menkibeler ve rüyalar aktarılmaktadır. Bu menkibe ve rüyalar, onun takipçileri tarafından nasıl algılandığını göstermesi bakımından oldukça önemli malzeme teşkil ettiği için' bunları göz ardı etmemek gerekir.⁵¹ Bu durum İmâm Mâtürîdî'nin tasavvufî yönünü ne kadar yansıtmaktadır. İlk olarak bunlar üzerinde durmak istiyoruz.

İmâm Mâtürîdî'nin hayatına yer veren kaynaklarda onun "takvâ" sahibi ve Semerkand Meşâyihinin reisi, imam, ve zâhid⁵² olduğundan bahsedilir. Şemsu'l-eimme Serahsî (ö.483/1090) onu, "Şeyh Ebû Mansûr el-Mâtürîdî",⁵³ Ebu'l-Muîn en-Neseî (ö.508/1115)⁵⁴, Necmüddin Ömer en-Neseî (ö.537/1142)⁵⁵, Alâeddin es-Semerkandî (ö.539/1144), Sem'ânî (ö.562/1167), Hâfızüddîn en-Neseî (ö.710/1310) gibi müellifler de "eş-Şeyhu'l-İmâm" diye anarlar.⁵⁶ Yine kaynaklarda Mâtürîdî; "zamanında ilimde, anlayışta, mezhepleri bilmede ve takvada yegâne idi"⁵⁷ şeklinde tavsif edilir. Bununla da kalınmaz, *el-Kand fi Zikri Ulemâi Semerkand* adlı eserinde Neseî'nin Mâtürîdî hakkında belirttiği "kudvetü'l-ferîkayn" (iki grubun lideri) tabiri tasavvufî anlamı ve terminolojisiyle zâhir ve bâtın ilimlerinde önder konumunda olduğunu çağrıştıran bir ifade olarak onun hakkında kullanıldığı görülmektedir.⁵⁸ Hatta "bir büyük tarikat şeyhinin Mâtürîdî'nin, zamanında bu ümmetin mehdîsi olduğunu söylediği" kaynaklarda zikredilmektedir.⁵⁹ Bütün bunların gelişi güzel bir nitelermeler olduğunu düşünmek mümkün değildir. Bu gibi nitelermeler arkada olan bir gerçeğin tezahürü olarak görülebilir. Bunu destekleyecek nitelikte Mâtürîdî bazı kaynaklarda da bir sûfî olarak takdim edilir. Ayrıca "Hanefî-Mâtürîdî âlimler, yaşadıkları dönemlerindeki sûfî atmosferden etkilenerek ona sûfî bir kimlik kazandırmak istediği de görülmektedir. Örneğin Pezdevî, eserinde, babası kanalıyla dedesinden Mâtürîdî'nin bazı

---

sözlerin bulunması, Hanefî-Mâtürîdî kelâm sisteminin yaygın olduğu yerlerde varlık gösteren tasavvufî anlayışların Mâtürîdî'yi bir sûfî veya zâhid olarak gösterme çabalarının sonucu olsa gerektir. Bunun yanında eserde, şeriat-tarikat-hakikat ilişkisinden bahsedilmesi, dervişler hakkında övgü dolu ifadelerin olması ve Melâmet düşüncesinin izlerini taşıması açısından da önem arz etmektedir. Eraslan, *Mâtürîdîlik ve Tasavvuf*, 75.

⁵¹ Özen, "Yeterince Tanınmayan Bir İmam: Mâtürîdî", 415

⁵² Şu bilgi bunu teyit eder: Re'y şehrinin kâdısı Muhammed b. Mukâtil er-Râzî'nin (ö.248/862) talebesi olan Mâtürîdî, zâhid olarak anılır. Bk. Ebû Hafs Necmeddin Ömer en-Neseî, *el-Kand fi Zikri Ulemâi Semerkand*, nşr: Nazar Muhammed el-Fâryâbî (Suûdi Arabistan, Mektebetü'l-Kevser, 1991/1412), 143.

⁵³ Bk. Serahsî, Şemsüddîn Ebû Bekir Muhammed b. Ebû Sehl, *el-Mebsût* (Beyrut, 1989), 10/ 191, 20/139.

⁵⁴ Bk. Neseî, Ebû'l-Muîn. *Tabsîratu'l-edille*, thk. Hüseyin Atay. (Ankara: Diyanet Yayınları 2004), 1/ 26, 27, 98, 146, 162, 197, 202, 240, 258, 202, 240, 258, 420, 2: 545, 553, 739, 799.

⁵⁵ Bk. Neseî, *el-Kand fi Zikri Ulemâi Semerkand*, 311.

⁵⁶ Özen, "Yeterince Tanınmayan Bir İmam: Mâtürîdî", 413.

⁵⁷ Fatih M. Şeker, *İslâmlaşma Sürecinde İslâm Tasavvuru* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 339 (İbn Yahya, Serhu Cümeli Usulî'd-Din, vr. 161b, 162a'den naklen).

⁵⁸ Bk. Neseî, *el-Kand fi Zikri Ulemâi Semerkand*, 143; Şükri Özen, "Mâtürîdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 27/148.

⁵⁹ Zebîdî, Ebu'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed, *İthafü's-sadeti'l-muttakin bi-serhi İhyai ulumi'd-din* (Dârü'l-Fikr, Tsz.), 2, 5. Ayrıca yine kaynaklarda Mâtürîdî, "eş-Şeyhu'l-imâm alemlü'l-hudâ, imâmü'l-Hudâ, sünnet ve hidayet ehlinin önderi, sünnet ve cemaatın bayraktarı, fitne ve bid'at sapıklıklarının kökünü kazıyan, şeyh, imam, kalamcılarının imâmı, müslümanların akaidini tashih eden" kişi olarak da vasıflandırılır. Özen, "Yeterince Tanınmayan Bir İmam: Mâtürîdî", 413.

kerametlerini naklettiğine dair bilgi vermektedir.”⁶⁰ Fakat bu iddia orada kalır. Onların ruh hâletlerinde Mâtürîdî'yi (sûfî kabul etmelerine dair) bu takdimin tesiri yoktur.⁶¹ Bunun yanında Mâtürîdî'nin kurduğu Sünnî kelâm ekolünü geliştiren bir âlim olarak bilinen Ebu'l-Muîn Nesefî (ö.508/1115), Mâtürîdî'nin eserlerini inceleyen kimselerin, onun Allah'ın özel kerametlerine ve mevhibelerine mazhar olduğunu ve tek başına sahip olduğu çeşitli dini ve felsefî ilimlere önde gelen büyük ilim adamlarından çoğunun genellikle sahip olmadığını anlayacaklarını söyler. Onun kerametlerine kail olur. Bu sebeple hocası Şeyh Ebû Nasr el-İyâzî, toplantılarda Şeyh Ebû Mansûr rahimehullah hazır bulunmadıkça konuşmazdı; onu uzaktan görünce hayret makamında bakar ve şöyle derdi: Rabbin dilediğini yaratıp seçer.⁶²

Mâtürîdî'nin öğrencisi Ebu'l- Hasan Ali b. Saîd er-Rustufeğnî'nin (ö.345/956) naklettiği bir rüyada Mâtürîdî'nin hakikat ilmine⁶³, Şeyh Ebu'l-Kâsım Hakîm es-Semerkindî'nin ise hikmet ilmine sahip olduğu şöyle ifade edilmektedir:

“Sâlihlerden bir adam Mâtürîdî'nin hocası Ebû Nasr el-İyâzî'yi rüyasında görmüş; önünde bir gül tabağı ve bir de şeker kamışı (fânîd, pânîd) tabağı bulunmaktaydı. Gül tabağını Ebu'l-Kâsım el-Hakîm'e şeker kamışı tabağını Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye verdi. Her ikisi de onun öğrencilerindendi. Ebû Mansûr'a hakikat ilmi (ilmü'l-hakîka), Ebu'l-Kâsım el-Hakîm'e ise hikmet ihsan olundu.”⁶⁴ Kâdî Zahîruddin Muhammed el-Buhârî'nin *Fetâvâ* adlı eserinde zikredildiğine göre İmâm Rüstufeğnî şöyle anlatıyor: “İmâmü'l-Hüdâ Ebû Mansûr'u rüyada gördüm, ‘Ey Ebu'l-Hasan! Yüce Allah'ın hiç namaz kılmayan bir kadını bağışladığını görmedin mi?’ diye sordu. Ben de ‘Ne sebeple?’ diye sordum, ‘Ezanı dinleyip müezzine icabet etmesiyle’ cevabını verdi.”⁶⁵ Yine Rustufeğnî'nin *Fevâid* adlı eserinde, Mâtürîdî'nin duası reddolunmayan gecikmeden kabul edilen yüce bir şahsiyet olduğu anlatılmaktadır. Bu rivayete göre olay şöyle gerçekleşmiştir: “Semerkand'ta bulunan dönemin hükümdarının memurlarından birisi, zor kullanarak Mâtürîdî'nin talebelerinden birinin evini işgal eder ve oraya yerleşir. Zor durumda kalan öğrenci, durumu Mâtürîdî'ye şikâyetle bildirir. Bunun üzerine Mâtürîdî, o kişinin talebesinin evini boşaltması için sultana bir elçi gönderir. Fakat sultan İmam Mâtürîdî'nin bu isteğini geri çevirir. Bu durum karşısında Mâtürîdî, anlaşıldığına göre sultana kıza ve gücense de, ona karşı isyan etmemekte ve halkı kıskırtmamakta; hatta haksızlığa göz yuman sultana beddua bile etmemiştir. Bununla birlikte o, kendisini ve öğrencisini korumak hissetmeli ki, evi işgal eden o kişiye bedduada bulunur. Bu hadiseden sonra o kişi hastalanır ve hatasını anlayarak evi boşaltır.”⁶⁶ Ayrıca doğruluğu tartışmaya açık olsa da, bazı kaynaklarda İmam

⁶⁰ Bkz.Pezdevî, Ebu'l-Yusr, Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, çev.: Şerafettin Gölcük (İstanbul: Kayıhan Yay. 1988), 3

⁶¹ Fatih Şeker, *İslâmlaşma Sürecinde İslâm Tasavvuru*, 361

⁶² Bk. Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, 1/473.

⁶³ Konuyla ilgili Sönmez Kutlu şöyle der: “Menkabevî rivayetlerde bahsedilen bilginin muhalif fırkalarla mücadele için gereken türden bir bilgi olduğu anlaşılmaktadır. Bunların da onun sûfî yönünden çok kelâmî yönünü ilgilendiren hakikat ilmi olduğu açıktır. Kendi eserlerinde onun sûfî kişiliğine dair ipuçlarına rastlanmamakla birlikte sonraki Hanefî- Mâtürîdî âlimler, dönemlerindeki sûfî atmosferden etkilenerek ona sûfî bir kimlik kazandırmak istemişlerdir.” Sönmez Kutlu, “Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini: İmam Mâtürîdî ” *Dini Araştırmalar*, Ocak-Nisan 2003, c. 5, sayı. 15, s. 10. Ayrıca bk. Kutlu, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî”, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik* içinde, 26.

⁶⁴ Nesefî, *el-Kand fî Zikri Ulemâi Semerkand*, 293; Özen, “Yeterince Tanınmayan Bir İmam: Mâtürîdî”, s. 415

⁶⁵ Özen, “Yeterince Tanınmayan Bir İmam: Mâtürîdî”, 415 (Kefevî, *Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr*, vr. 105b'den naklen)

⁶⁶ Ahmet Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarında Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2006) 47 (Rüstufeğnî, *Fevâid*, v. 317a'dan naklen)

Mâtürîdî kerâmet sahibi bir kişi olarak anlatılmaktadır: “Örneğin Ali Şîr Nevâyî (ö.906/1501) tasavvuf ehlinin menakıbına dair kaleme aldığı *Nesâyimu'l-mahabbe* isimli eserinde İmâm Mâtürîdî'ye hususi bir bölüm ayırmış ve onun şöyle bir kerâmetini nakletmiştir:

“İmâm Mâtürîdî bir gün avlusunda oturuyormuş. Önünde tefsir varmış. İki tane sarhoş ve berduş bahçe kapısına gelmişler. Birisi içeriye girip İmâm Mâtürîdî'ye söz ve hareketleriyle saygısızlık etmiş, diğeri ise dışarıda beklemiş. Mâtürîdî bu duruma öfkelenmiş, orada bulunan ahşap testiye adamın kafasına vurmuş. Adamın beyni dağılıp ölmüş. Mâtürîdî adamı ayağından sürüyüp oradaki bir çukura atmış. Bir süre sonra dışarıdaki arkadaşı bahçeye girip: Benim arkadaşım buraya girdi, bir daha çıkmadı, nerede şimdi? Diye sormuş. İmâm Mâtürîdî: “Buraya adam girmedi, bir köpek girdi, delilik (kuduzluk) yapıyordu, vurup öldürdüm, şu çukura attım, demiş. O sarhoş çukurun yanına gelince içinde beyni dağılmış ölü bir köpek görmüş. Sarhoşluk ve delilikten tevbe edip doğru yola girmiş.”⁶⁷ Buradaki örnekte de görüldüğü üzere “İmâm Mâtürîdî'den sonrasına ait kaynaklarda onun kerâmet sahibi bir sûfî gibi gösterilmesi, Orta Asya'da zamanla birçok Hanefî-Mâtürîdî âliminin tasavvufa sempatiyle yaklaşması sonucu oluşan atmosfer ile açıklanabilir.”⁶⁸ Yine bu bağlamda Mâtürîdî'nin menkıbelerini anlatan müstakil eseri olmamasına rağmen Mâtürîdî'nin bazı kaynaklarda faziletiyle ilgili bazı menkıbeler anlatılır. Rus doğu bilimci Bartold (ö.1930) Ebû Hafs en-Nesefî'nin *Kitâbul'-Kand fi Târihi Semerkand* adlı eserinin bir yazma nüshasında Mâtürîdî hakkında şöyle demektedir: “Şeyh Ebû Mansûr Mâtürîdî kelimini, Şeyh Ebu'l-Kâsım Hakîm-i Semerkandî de, hikmet ilmini Gâziler Ribat'ında okuttular. Şiiler, mezhep konusunda bunların ikisiyle ilmî bir tartışmada bulundular ve bozuk mezheplilere galip geldi. O zamanda Semerkand'ta Mutezile ve Kerramilerin ders okuttukları on yedi medreseleri vardı. Şeyh Ebû Mansûr, Gâziler Ribat'ında (Deşt Ribâtî) Hazreti Hızır'ı gördü ve ondan yardım istedi. Hızır (a.s) Mâtürîdî'nin bu isteğini kabul ederek, ona hayır duada bulundu. Bunun üzerine Allah Teâlâ, Hızır'ın (a.s) duası sebebiyle ona hikmet ilmini verdi. O da bozuk mezheplileri yendi ve böylece Ehl-i Sünnet ve Cemaat mezhebi güçlendi.”⁶⁹ “Hızır'ın duası üzerine Allah'ın ona hikmet ilmini verdiği ve bununla sapık fırkalara galip geldiği, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mezhebinin tahkim ve takviye ettiği de böylece nakledilmektedir. Kutlu'nun yorumuna göre “bu gibi rivayetler, Türkler arasındaki Hızır kültü ile ilgili inançlardan kaynaklanmış olabilir. Ayrıca bu menkıbevî rivayetlerde anlatılan bilginin muhalif fırkalarla mücadele için gereken türden bir bilgi olduğu da anlaşılmalıdır. Bunların da onun sûfî yönünden çok kelâmî tarafını ilgilendiren hakikat ilmi olduğu açıktır. Kendi eserlerinde onun sûfî kişiliğine dair ipuçlarına rastlanmamakla birlikte sonraki Hanefî-Mâtürîdî âlimler, dönemlerindeki sûfî atmosferden etkilenerek ona sûfî bir kimlik kazandırmak istemiş olabilirler.”⁷⁰ Ancak zikredilenlerin “doğru olup olmadığı ve neler olduğu diğer kaynaklarca doğrulanmamaktadır. Hatta bazı kaynaklar, onun bazı sûfî eğilimli kişilerle tartıştığı, onlara ağır eleştirilerde bulunduğu ve onları yenilgiye uğrattığı konusunda önemli bilgiler vermektedir.”⁷¹

⁶⁷ Ali-Şîr Nevâyî, *Nesâyimü'l-mahabbe min şemâyimi'l-fütüvve* nşr. Kemal Eraslan (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996), 392-393.

⁶⁸ Tosun, “Mâtürîdiyye ve Tasavvuf İlişkisi”, 49.

⁶⁹ Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarında Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, 46-47 (Barthold, Turkestan v epoxu Mongolskogo Naşestviya, 50'den naklen)

⁷⁰ Bk. Pevdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 3.

⁷¹ Kutlu, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmâm Mâtürîdî”, 26. Ayrıca bk. Sönmez Kutlu, “İmâm Mâtürîdî'nin Süfleştirilmesi veya Mutasavvıf Olarak Sunulması Mümkün mü?”, editör Hülya Alper, *İmâm Mâtürîdî ve*

Mâtürîdî kaleme almış olduğu metinlerde rasyonel bir tarz ve tavır sergileme hususunda net bir duruş sergilemiş olmasına rağmen, dostu Hakîm es-Semerkindî'nin aksine onun tasavvufî eserlerde bir sûfî olarak zikredilmemiş olması üzerinde durmayı ve sorgulanmayı gerektirmektedir. Yukarıda zikredilen; “Hızır'ın duasıyla ilgili menkıbe ve rüyalar, onun takipçileri tarafından sonraki dönemlerde nasıl algılandığını göstermesi bakımından oldukça önemli malzeme teşkil ettiği gibi, devriyle mutabık olarak görülmektedir. Ancak bu menkıbe ve rüyalar, onun takipçileri tarafından sonraki dönemlerde nasıl algılandığını göstermesi bakımından oldukça önemli malzeme teşkil etmektedir.”⁷² Konuyla ilgili şu tespitlerde dikkat çekicidir:

“Bölge tarafından Mâtürîdî'ye sindirilen ve çehre değiştirmesine sebep olan bu menkabevî örgünün, onun ilmî kudretine manevî bir nüfûz ilâve ettiği inkâr edilemez. Mâtürîdî'nin görüşlerini, özellikle de bilgi teorisinde görülebilecek sûflîğe karşı keskin ve net duruşunu, Mâverâünnehir'in mistik zeminine yerleştirmek pek de kolay değildir. Bunun sebebi muhtemelen bölgede hâkim olan mistik telakkilerin itikadî bağlamda sebep olacağı tehlikeleri önleme amacıdır. Bir diğeri de Mu'tezile karşısında görüşlerini inşa eden Mâtürîdî'nin fikirlerini mistik çerçevede müdafaa edemeyeceğini idrak etmesidir. Ancak bütün bunlara rağmen onun şahsiyetinin menkabevî bir haleyle kaplandığını gözden ırak tutmamak gerekir.”⁷³ Diğer taraftan İmam Mâtürîdî zaviyesinden bakıldığında bu anlatılanların gerçek manada bir öneminin ve sonradan oluşan hususlarla ilgili olup olmadığı tartışmalıdır.

Yukarıda bahsedilen hususları, “Sünnîliğin Sûflîğe eklenmesi sonucu, Mâtürîdî için de menkabevî bir kişilik oluşturma teşebbüsünden ibaret olduğunu sanmak da mümkündür. Çünkü onun eserlerinde akla yapılan vurgu ve kullanılan istidlaller sûfî kültür çevrelerinde kabul edilmeyen ve asla başvurulmayan türden tamamen akılcı-hadarî bir din söylemi özelliği taşımaktadır. Ancak bu durum, Semerkand ve Buhara'daki Hanefîlerin, Mâtürîdî'nin öğrencilerinin ve sonraki Mâtürîdî'lerin tamamının, sûflîğe mesafeli durdukları ve onları eleştirdikleri anlamına gelmez. Bilakis Belh, Nisabur ve Buhara'daki Hanefî-Mâtürîdî çevreler arasında sûflîlik son derece yaygın ve etkili idi. Örneğin Mâtürîdî kelimelerinin Buhara'daki temsilcilerinden olan ve Mâtürîdî'ye akılcı kimliğiyle referanslarda bulunan Ebû İshâk İbrâhîm b. İsmâîl b. Ebî Nasr es-Saffâr el-Ensârî el-Vâbilî el-Buhârî, zâhid ve sûfî birisi idi”⁷⁴

“Eserlerinde menkıbe kültüründen oldukça uzak bir görünüm sergilese de, Mâtürîdî'nin şahsiyetinin menkabelerle örülerek bir evliya çehresine büründürülmesi bölgeye hayat veren en ehemmiyetli unsuru göstermesi açısından dikkate sayandır. *Kitabü't-Tevhîd*'de ve *Te'vilâtu'l-Kur'ân*'da çeşitli münasebetlerle, mucizeleri menkıbe kültürüyle aynileştiren bir tarzda değerlendirilmesi⁷⁵, Mâtürîdî'nin bölgenin İslâm tasavvurunu verebilecek nitelikteki klasiklerde bir zâhid olarak tavsif edilmesi ve menkabevî bir kişiliğe bürünmesi devrinin

Mâtürîdiyye Geleneği: Tarih, Yöntem, Doktrin Prof. Dr. Bekir Topaloğlu Anısına, 2018, 421-437; Sönmez Kutlu, “İmâm Mâtürîdî ve Maturidilik Çalışmalarında Rastlanan Bazı Sorunlar”, *IV. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Veli Sempozyumu - Hanefîlik-Maturidilik*, 01-07 Mayıs 2017 (Kastamonu 2017), 1/193-222.

⁷² Bk. Özen, “Mâtürîdî”, 27/148.

⁷³ Şeker, *İslâmlaşma Sürecinde İslâm Tasavvuru*, 341

⁷⁴ Kutlu, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî”, 26-27. Zâhid es-Saffâr'ın bu yönüyle ilgili olarak bk. Abdullah Demir, *Ebû İshâk es-Saffâr'ın Kelâm Yöntemi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018), 121-125.

⁷⁵ Bk. Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhîd*, 295-296, 309-310, 317.

durumuyla uygun olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁶ Bütün bunları onun bu dünyaya uzak olmadığına göstergesi olarak görmek mümkündür. “Nitekim onunla ilgili nakledilen şu rivayet, Mâtürîdî’nin tevazu sahibi, gönül ehli bir insan olduğunun ve belki bu dünyadan uzak olmadığını gösteren bir örnek olarak görülebilir:

“Bağdat’tan halifenin emri ile fetvâ sormak üzere bir elçi Semerkand’a İmam Ebû Mansûr Mâtürîdî’nin yanına gelmişti. O vakit bağında eski bir elbise içinde olan Mâtürîdî’yi gören elçi: Mevlânâ (Efendimiz) nerede? Diye sordu. Mâtürîdî: Mevlâmız Allah’tır, diye cevap verdi. Elçi: Hâce (Hoca Efendi) nerede? Diye sorunca, Mâtürîdî: Hâce (Efendi) Mustafa (a.s)’dır, dedi. Elçi: Ebû Mansûr nerede? diye sorunca, Ebû Mansûr bu yaşlı fakirdir, diye cevap verdi”⁷⁷ Buna mukabil eski devrin en mühim unsuru olan mistisizmin sebep olacağı zaafı çok iyi tanıdığını eserleri bize gösterir.

Mâtürîdî’nin Mâverâünnehir tasavvuf muhiti ve devrin inanç yapısı üzerinde belirleyici bir fonksiyon icra ettiği yine kaynaklarda zikredilmektedir. Mâtürîdî meşhur sûfiler arasında yer alan Hakim es- Semerkandî ve Fâris b. İsâ’yla dostluk kurduğu ve onlarla fikir alışverişinde bulunduğu ve eserlerinde onlardan nakiller olduğu belirtilmektedir. Mâtürîdî’nin hemen yanı başında zikri uygun olan bir diğer isim ise, Hallâc-ı Mansûr’un takipçilerinden ve Mâtürîdî’nin dostlarından Fâris b. İsâ’nın müridi olan Kelâbâzî’dir.⁷⁸ “Kelâbâzî’nin *et-Ta’arruf* adlı eserinde anlatılanlardan, Mâtürîdî ve çevresinin kelâm ilmine dair görüşlerinin Mâverâünnehir mutasavvıfları üzerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır.”⁷⁹ Mâtürîdî’nin takipçilerinden Ebû Hafs en-Nesefî’nin eserinde verdiği bilgiye göre, “Mâtürîdî kelâm ilmini ve Hakîm-i Semerkandî ise hikmet ilmini Gaziler Ribât’ında (Deşt Ribâtı) okutmuşlar. Şiîler, Mu’tezile ve Kerrâmîlerle ilmi tartışmalara girişmişler, başlangıçta mağlub olmalarına rağmen Mâtürîdî ribatta gördüğü Hızır’ın duasıyla Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat mezhebini tahkim ve takviye etmiştir.”⁸⁰ Bu bağlamda, “Kelâbâzî’nin muâmelât alanında eser veren meşhur mutasavvıf âlimler arasında saydığı Hakîm es-Semerkandî’nin Mâtürîdî’nin çok yakın arkadaşı olması aralarında bilgi alışverişi bulunduğunu akla getirmektedir. Nitekim Mâtürîdî *Te’vilâtü’l-Kur’ân*’ında Şeyh Ebû’l-Kâsım el-Hakîm’den “nasihat” kelimesine yaptığı ‘nasihat, doğruluğun maksadının nihayetidir”⁸¹ tanımı aktarmaktadır. Onun daha önce geçtiği üzere zühd⁸² ve takvâyla ilgili olarak yaptığı açıklamalar da önemli ölçüde tasavvufî bir özellik taşır.⁸³ Ayrıca talebesinin talebesi olan İbn Yahyâ kendisini takvâ titizliğinde tek şahsiyet olarak vasıflamaktadır.⁸⁴

Mâtürîdî ve çevresi Kelâbâzî’deki ve Nesefî’deki verilerin de göstereceği üzere Mâverâünnehir mutasavvıf muhiti ve devrin inanç yapısı üzerinde belirleyici bir fonksiyon icra etmiştir.⁸⁵ Mâtürîdî kelim ve münazara metodunu esas alır. İslâm öncesi devirden

⁷⁶ Şeker, *İslâmlaşma Sürecinde İslâm Tasavvuru*, 340

⁷⁷ Tosun, “Mâtürîdiyye ve Tasavvuf İlişkisi”, 49-50 (Cemâl el-Karşî, el-Mülhakât bi’s-surâh (İstoriya Kazahstana v Persidskih İstoçnikah, c. 1 içinde), Almatı 2005, CXXXI’den naklen).

⁷⁸ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 3.

⁷⁹ Nesefî, *Tabıratü’l-Edille*, 1 360-361, Özen, “Mâtürîdî”, 28/148.

⁸⁰ Nesefî, *el-Kand fi Zikri Ulemâi Semerkand*, 32, 29; Ayrıca bk. Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 3; Şeker, *İslâmlaşma Sürecinde İslâm Tasavvuru*, 340.

⁸¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 5/396.

⁸² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 11/335.

⁸³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 11/ 419-420.

⁸⁴ Özen, “Mâtürîdî”, 27/148.

⁸⁵ Şeker, *İslâmlaşma Sürecinde İslâm Tasavvuru*, 340.

başlayarak mistisizmin hâkim olduğu bölgede, Mâtürîdî'nin kelâmın meşru olduğunu ispat etme gayretlerinin de göstereceği üzere kelâmî usule müspet bakılmadığı ortadadır. Mâtürîdî hem muhalif din ve mezheplere karşı hem de kelâma karşı çıkan gelenekçi Müslümanlara Kur'ânî verilerle karşı çıkarak, metodunu Kur'ânî bir zemine yerleştirir.⁸⁶ Öyle ki devrin büyük sûfi şeyhlerinden birisi olan ve sûfi akidesi hakkında yazdığı şeyler Mâtürîdîyle örtüşen Ebû Bekir el-Kelâbâzî'nin bunlara örnek teşkil eder.⁸⁷ “*Taaruf* olmasaydı tasavvuf bilinmezdi”⁸⁸ ifadeleri Kelâbâzî'nin hem bölgenin hem de tasavvuf ilmi için tekabül ettiği yeri meydana koymaktadır. Kelâbâzî *et-Taaruf* adlı eserinde, Hanefî Mâtürîdî gelenek tarafından da kabul edilen bir yaklaşımla bazı farklılıkların idrakinde olarak sûfilik kelâmî görüşlerini Mâtürîdî kelâmına dayanarak ortaya koyar.⁸⁹ Bu sadece Kelâbâzî'yle sınırlı değildir. *es-Sevâdu'l- A'zam fi'l-Kelâm*'la Mâtürîdî öğretisinin en güzel hülasasını veren hem âlim hem de zâhid tipinin İslâmlaşma vadisindeki en erken temsilcilerinden ve klasik kaynaklardaki veriler zaviyesinden bir sûfi çehresine sahip muâmelât, nefsin kusurları, amellerdeki âfetler hakkında tasavvufi hikmet ve irşadları mevcut olan Hakim es-Semerkindî'de de Hanefilikle sûflik iç içedir.⁹⁰ Aslında Hanefilikle sûfilik bu iç içeliği Doğu fırak geleneğinin neredeyse ayrırcı alameti olarak görülür.⁹¹

Bu dönem aynı zamanda Nakşiliğin de -yine aynı şekilde fikri kökleri eski zamanlara uzanmakla beraber- kendini göstermeye başladığı bir zaman dilimidir. Dolayısıyla Türklerin İslâm anlayışı, sistematik ve mütekamil haliyle, Mâtürîdilik ve Nakşililik üzerinden ele alınmalıdır. *Te'vilât*'ın en eski nüshalarından birinin Mâtürîdî'yi Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın reisi” olarak tavsif etmesi⁹² Hoca Muhammed Parsa el-Buhârî'nin (1349-1420) özel kütüphanesinden gelmesi önemlidir⁹³ ve bu Mâtürîdilikle Nakşiliğin iççeliğini gösterir. Mâtürîdî'nin bölgenin merkezine yerleşerek hâkimiyet kurması Nakşiliğin sistematik bir şekilde oluştuğu dönemlere doğrudur. Burada hususen tasrih etmek gerekir ki Mâtürîdilik ve Nakşiliğin İslâm tasavvuru geçiş merhalesinin ötesinde hususiyetlere sahiptir.⁹⁴ Bu noktada daha sonraki dönemlerdeki tasavvuf ehlinin Mâtürîdî'yi değerlendirmesi ve bakışı da onun tasavvuf çevrelerinden edindiği ve kazandığı değer bakımından önemlidir.

“Çağatay Türkçesi ile yazılan *Hadîkatü'l-ârifin*⁹⁵ isimli eserde Ebû Mansûr Mâtürîdî'nin şöyle dediği nakledilir: “Dünyada dört şey aradım, bulamadım: 1. Açgözlü olmayan âlim, 2. Uyumlu bir dost, 3. Gösterişsiz ibâdet, 4. Helâl lokma.”⁹⁶ Yesevî dervişlerinden Ahmed b. Mahmûd Hazînî (ö.1002/1593'ten sonra) eserinde İmam Mâtürîdî'yi şöyle anmıştır: “Hâcet namazı Hızır aleyhisselâm'dan gelmektedir. Ebu'l-Kâsım Semerkandî, Ebu'l-Mansûr

⁸⁶ Pezdevi, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 30

⁸⁷ Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, 1/475.

⁸⁸ Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, *Kesfu'z-Zünân an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, tsh. M. Serefettin Yaltkaya - Kilisli Rifat Bilge (1326-1943), 1419.

⁸⁹ Bk. Kelâbâzî, *et-Taaruf*, s. 61-125. Şeker, *İslâmlaşma Sürecinde İslâm Tasavvuru*, 390.

⁹⁰ Bk. Şeker, *İslâmlaşma Sürecinde İslâm Tasavvuru*, 390.

⁹¹ Bk. Lewinstein, “Doğu Hanefî Fırak Geleneği Üzerine Mülahazalar”, *İmam Mâtürîdî ve Maturidilik*, 96-97.

⁹² Parsa, Muhammed, *Faslu'l-Hitâb*, tşk. Celil Misger Nejad (Tahran Merkez-i Nesr-i Danisgahi 1381), 18

⁹³ Ziyadov Şovosil Yunusoviç, “Ebu Mansur el-Mâtürîdî'ye Nisbet Edilen Eserlerin Taşkent Yazmaları ve Mâtürîdî Üzerine Yapılan Bazı Araştırmalar”, *İmam Mâtürîdî ve Maturidilik*, 276-77.

⁹⁴ Şeker, *İslâmlaşma Sürecinde İslâm Tasavvuru*, 342-343.

⁹⁵ Eser Hoca İshak b. İsmail Ata isimli bir Yesevî şeyhi tarafından XIV. Yüzyılın ortalarında kaleme alınmıştır.

⁹⁶ Tosun, “Mâtürîdiyye ve Tasavvuf İlişkisi”, 51 (Hoca İshâk b. İsmail Ata, *Hadîkatü'l-ârifin*, Özbekistan Fenler Akademisi Birünî Şarkiyat Enstitüsü Ktp.,nr. 11838, vr. 89a.den naklen)

Mâtürîdî, Hâce Muhammed ve daha nice büyük zâtlar hâcet namazı kılmışlar, dünyevî ve uhrevî birçok murâdlarına ermişlerdir.”⁹⁷ Mezarı Semerkand’da bulunan Nakşbendî şeyhlerinden Hoca Ubeydullah Ahrâr (ö.895/1490) şöyle demiştir: “İmam Ebû Mansûr (Mâtürîdî), Şeyh Ebu’l-Kâsım Hakîm Semerkandî ve aynı asırda yaşayan diğer Mâverâünnehr büyükleri akâidi zabt etme ve bid’atları def etme konusunda çok çalışmış ve ihtimam göstermişlerdir. Onların ihtimamının bereketiyledir ki, bu vilâyet bugüne kadar sâlimdir (bozuk fikirlerden ve bid’atlardan uzaktır)”⁹⁸

Mâtürîdî’nin izlerini daha sonraki süreçte özetle şu eserlerde ve şu mutasavvıflarda rastlamak mümkündür: “Ahmed Yesevî’nin şeyhleri arasında sayılan Yusuf Hemedânî’nin⁹⁹ sözlerini ihtivâ eden *Makâmât-ı Yusuf-i Hemedânî*’de, yine Yesevî şeyhlerinden Hoca İshak b. İsmail Ata’nın *Hadîkatü’l-ârifin* isimli eser ile Hazînî’nin *Cevâhiru’l-ebâr’ında*, Nakşbendiyye tarikatının kurucusu Bahâeddin Nakşbend’in müridlerinden Buharalı Hoca Muhammed Pârsâ *Risâle müntehabe min akîdeti Ebi’l-Kâsım es-Semerkandî* isimli Mâtürîdî akâidine dâir Farsça eserinde, yine Nakşbendî şeyhlerinden Hindistanlı mutasavvıf İmâm-ı Rabbânî’nin *Mebde’ ve Me’âd* isimli eserinde, Nakşbendiyye’nin Hâlidiyye kolunun kurucusu kabul edilen Mevlânâ Hâlîd-i Bağdâdî’nin *el-İkdû’l-cevherî fi’l-fark beyne kesbeyi’l-Mâtürîdî ve’l-Eş’arî* isimli Arapça bir risâlesinde. Bu örnekler İmam Mâtürîdî’nin sonraki dönemlerde Orta Asya’da yaşayan mutasavvıflar tarafından benimsendiği şeklinde yorumlanabileceği gibi, onun –eserlerinde izi pek görülme bile- şahsî hayatında gerçekten zühd ve tasavvufa meyilli bir âlim olduğu şeklinde de yorumlanabilir.”¹⁰⁰ Ayrıca “Fıkıhta Hanefî mezhebinin yaygın olduğu Orta Asya ile Afganistan ve Hindistan gibi bölgelerde itikadî mezheb olarak çoğunlukla Mâtürîdîlik kabul edilmiştir. Bu bölgelerin mutasavvıfları da Mâtürîdîliği benimsemiş, tasavvufî eserlerinde İmâm Mâtürîdî’ye veya Mâtürîdî akâidine atıf yapmışlardır. Özellikle Türkistan coğrafyası söz konusu olduğunda, bu bölgedeki Türk ve Tacik halkın din anlayışı fıkıhta Hanefî, itikadda Mâtürîdî, tasavvufta Yesevî veya Nakşbendî temelleri üzerine binâ edilmiştir.”¹⁰¹ Bu noktada İmam Mâtürîdî’nin Yesevîliğe tesiri noktasında onun fikirleri ile Hoca Ahmed Yesevî’nin görüşlerinin kıyaslandığında tartışmaya gerek kalmayacak şekilde bir benzerlik görmek mümkündür. Bu hususta Sıddık Korkmaz’ın tespitleri şöyledir: “Akâidle ilgili konularda Mâtürîdî zâhir ve bâtın arasındaki dengeyi gözetirken, aynı hassasiyeti bir sufi olmasına karşın Yesevî de sergilemiştir. Ahlâk ile ilgili konularda insan merkezli bir anlayışı benimseyen Mâtürîdî’nin halefi olan Yesevî’nin de aynı hususlarda titizlikle durduğunu görmekteyiz. Son olarak siyasetle ilgili konularda da

⁹⁷ Hazînî, Ahmed b. Mahmûd, *Cevâhirü’l-ebâr min emvâc-ı bihâr: İyilerin Dalgalı Denizlerden Çıkardığı İnciler*, nşr. Cihan Okuyucu, Mücahit Kaçar (İstanbul 2014), 155. Nakşbendî şeyhlerinden Nizâmeddin Hâmûş (öl. 853/1449 ?) mânâ âleminde İmam Ebû Mansûr Mâtürîdî’nin ruhanîyetinin gelip kendisini Hakîm Tirmizî’nin yanına götürdüğünü ve sonra onlarla birlikte Hz. Peygamber’in huzuruna gittiğini anlatmıştır. Tosun, “Mâtürîdiyye ve Tasavvuf İlişkisi”, 51.

⁹⁸ Tosun, “Mâtürîdiyye ve Tasavvuf İlişkisi”, 51-52 (Mîr Abdülevvel Nişâbüürî, *Melfûzât-ı Ahrâr*, 208’den naklen).

⁹⁹ Yusuf Hemedânî’nin *Rutbetul’-Hayât* adlı eserinde iman ile İslâm’ın aynı olup olmadığı tartışmasına yer verir. Bu bağlamda Hemedânî isim belirtmeden iman ile İslâm’ın aynı olduğu yönündeki Mâtürîdî mezhebinin görüşünü ve delillerini nakleder. Daha sonra ise iman-İslâm ayrılığını benimseyen görüşü tercih ettiğini belirtir. Yusuf Hemedânî, *Hayat Nedir?* ,çev. Necdet Tosun (İstanbul: İnsan Yayınları, 1998), 60-62; Abdullah Demir, *Ebû İshâk es-Saffâr’ın Kelâm Yöntemi*, 123.

¹⁰⁰ Tosun, “Mâtürîdiyye ve Tasavvuf İlişkisi”, 47 (Kısmen tasarrufla)

¹⁰¹ Tosun, “Mâtürîdiyye ve Tasavvuf İlişkisi”, 47.

her iki ismin dini siyasete bir tavsiye kaynağı olarak gören, adaletsizlik ve haksızlığı tasvip etmeyen, siyasi gerekçelerle sahabe neslinin tekfir veya zulümle ithamı gibi görüşlere iltifat etmeyen bir yapıda oldukları görülmektedir.”¹⁰²

Meseleye bölgesel durum açısından bakıldığında Mâtürîdî'nin yaşadığı dönemler için İslam coğrafyasının merkezinde oluşan tasavvufi literatür, aslında tasavvufun farklı bir zühd hareketi temsil eden ve tasavvufa tepki olarak doğan başta Melâmîlik olmak üzere Horasan-Mâverâünnehir bölgesinin tasavvufi yaşam ve anlayışına teşmil edilmiştir. Dolayısıyla Eş'arî-Şafîî gelenekle uyumlu bir tasavvufi pencereden bakıldığında özelde İmam Mâtürîdî'nin kendisi, genelde ise tüm Hanefî-Mâtürîdî geleneği tasavvufu bir arada düşünmek pek de mümkün gözükmemektedir.¹⁰³ Oysa Mâtürîdî'nin tasavvuf anlayışı, temeli ilham ve sezgiye dayanmadığı için, halkı dışlamayan ve kolayca halk düzeyine indirgenerek bir “halk mistikliği” ve “halk zâhidliği” şekline dönüştürülebilen bir “kalb mistizmi”dir. Bir araç olarak görmesinden dolayı, toplum içerisinde “birey”i feda eden diğer mistik anlayışların tersine, burada, insan, bir “araç” olarak değil, bir “amaç” olarak görülüp onun, dünyadan el etek çekmeden, bir “birey” olma özelliğini kaybetmeden, toplum içerisinde yüceltilerek bir “insan-ı kâmil” haline gelmesi hedeflenir. Aslında bu, Mâtürîdî ahlakının, belli bir fikri ve zihni sürecin sonunda ulaştırmak istediği nihai hedeftir. Öyle ki, bu hedef, insanın, bir peygamber sesi duymadan bile, kendi zihni çabasıyla başarabileceği bir hedeftir.¹⁰⁴

Yukarıdaki bilgilerden ortaya çıkan şudur ki, İmam Mâtürîdî'nin şahsî hayatında zühd ve tasavvufî hayata meyilli bir kişi olduğu, yaşadığı ve daha sonraki dönemlerde Türkistan'da yaşayan mutasavvıflar tarafından benimsenen bir alim olduğu anlaşılabilir da¹⁰⁵, onun bir nevi tasavvuf eleştirisi sayılabilecek görüşlere de de sahip olduğu görülmektedir. İmam Mâtürîdî'nin bilgi nazariyesi (keşif ve ilhamın bilgi kaynakları arasında yer alamayacağı)¹⁰⁶, nübüvvet velayet (velîlerin peygamberlerden üstün olamayacağı) gibi konulardaki görüşleri bir nevi tasavvuf eleştirisi sayılabilecek hususlar içermektedir.¹⁰⁷

İslâm düşüncesinde bilgi meselesini sistematik manada inşa eden Kur'ân ayetlerine ve meselelere yaklaşımda izlediği metodolojinin temellerini oluşturan epistemolojik görüşlerini eserlerinin başına koyan ve “dinin öğrenilmesinde akli ve nakli iki önemli bilgi kaynağı” olarak gören Mâtürîdî'ye göre, “gerekli şartları taşıdıkları sürece, duyular, haber ve akıldan birisiyle veya üçüyle elde edilen bilgi kesin bilgi olup inkârı imkânsızdır. Bu bilgi kaynakları birbiriyile irtibatlıdır.”¹⁰⁸

İmam Mâtürîdî, “akla önemli bir fonksiyon yüklemekle birlikte, haber ve duyuların olduğu gibi onun da bilgi elde edebilme gücü ve alanının sınırlı olduğunu kabul eder. Ancak, aklın sınırlı oluşunu, eşyayı bütün yönleriyle ve her şeyi teferruatıyla bilemeyeceğini,

¹⁰² Sıddık Korkmaz, “Mâtürîdî Öğretisinin Yesevî Sufiliğindeki Yansımaları”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 84 (2017), 59.

¹⁰³ Eraslan, *Mâtürîdîlik ve Tasavvuf*, 81-82.

¹⁰⁴ Hanifi Özcan, *Türk Düşünce Hayatında Mâtürîdîlik*, (Ankara, Cedit Neşriyat, 2015), 65.

¹⁰⁵ Mâtürîdî'den çok sonra yaşamış kişi ve kurumların geriye dönük olarak Mâtürîdî'yi sūfî yapma çabası tartışmaya açık, bir nevi anakronik bir yaklaşım olarak görmek mümkündür.

¹⁰⁶ Bk. Ahmet Ak, “Maturidi Alimlere Göre İlhamın Bilgi Kaynağı Olması Sorunu”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/2 (2014), 129-146.

¹⁰⁷ Bk. Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, 1/34-35; Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 6.

¹⁰⁸ Şeker, *İslâmlaşma Sürecinde İslâm Tasavvuru*, 408.

ontolojik açıdan analiz ederek sonradan yaratılmış olmasına, bir takım arızalar isabet etmesine veya incelediği konunun çok karmaşık olmasına bağlar.”¹⁰⁹

Bununla birlikte Mâtürîdî, sûflîliğe karşı keskin ve net duruşunu onların bilgi teorisiyle ilgili hususlarda ortaya koymuştur. Bu bağlamda o, “keşif ve ilhamın bilgi kaynakları arasında yer alamayacağını açık ve net bir şekilde ifade eder. Mâtürîdî’nin epistemolojisinde tasavvufi bilgiye karşı takınılan keskin ve net tavırdan sonra bölgede tasavvufun dilinin *Kutadgu Bilig*, Yesevîlik ve Nakşilik örneğinde olduğu gibi derinleşerek ve genişleyerek hâkimiyetini sürdürmesi bölgenin istikamet ve ufkunu tayin eden muharrik” sebebi de göstermektedir.¹¹⁰

İmam Mâtürîdî’nin bu konudaki etkisiyle ilgili olarak Fatih Şeker şu tespitlerde bulunur: “Mâtürîdî’nin fikri muhteva itibarıyla olmasa da ismen kendi devrinde Pezdevî ve Nesevî’ye gelinceye kadar -ki Pezdevî ve Nesevî, Mâtürîdî’nin tasavvufî taraflarına da hususi vurgu yaparlar mutlak bir saltanat kurmadığı ortadadır. Kaldı ki Nesevî’yle birlikte bölgede olması gereken yere oturtulmasına rağmen Nakşiliğin bölgeye dalbudak salması da Mâverâünnehir’in kendisini tasavvufta idrak ettiğini gösterir. Bu veriler zaviyesinden Mâtürîdî’nin bilgi anlayışıyla alakalı madalyonun öbür yüzüne intikal edebiliriz: Mâtürîdî’nin ve Mâtürîdî geleneğinin objektif bir geçerliliğe sahip olmadığını kabul etmemekle beraber kalbi bilginin, gönül gözünün kişinin kendisini bağlayabileceği şeklindeki ifadesi Mâtürîdî’nin bölgedeki mistik atmosferden kendini kurtaramayarak keşfi bilgiye kısmen müsamahakâr bir tavır takındığı şeklinde değerlendirilebilir mi? Mâtürîdî’nin görüşlerinin bütünü zaviyesinden bizim bu soruya vereceğimiz cevap hayırdır. Zira Mâtürîdî bölgenin İslâm öncesi devre dönüş potansiyeli taşıyacak unsurlardan uzak olmadığını bildiği mistik yapının, temsilcisi olduğu tavırla dengelenebileceğini göstermiştir. Bu zaviyeden enfazla şu söylenebilir: Mâtürîdî, tasavvufa kişisel bir dini tecrübe olarak kabul etmenin ötesinde bir yer etmez.”¹¹¹

Diğer taraftan tasavvufta tartışma konuları arasında yer alan velilerin peygamberlerden üstün olduğunu savunanların görüşünü¹¹² Mâtürîdî, “öğrencisi Rüstüfeğnî’nin *Fevâid* adlı eserinden yapılan iki iktibasa göre velilerin peygamberlerden üstün olduğunu savunanların görüşünü reddeder, ayrıca dünya nimetlerinden istifade edilmesini yadırgayanlara bunların insanların faydalanması için yaratıldığını söyleyerek karşı çıkardı.”¹¹³

İmam Mâtürîdî’nin bilgi kaynakları arasında yer alan aklın sınırlandırması vahiy ve akıl arasındaki dengenin sırrını yakalamasıyla açıklanabileceği gibi derinlerde bölgenin mistik ikliminden kaçamadığını da gösterir. Peki bu tarafıyla Mâtürîdî bir sûfî kisvesine büründürülebilir mi? Bunun için görüşlerinin bütününe gitmek lazımdır. “Mâtürîdî’yi Mâtürîdî kılan fikirleri zaviyesinden bakıldığında bu soruya verilecek cevap hayırdır. Mâtürîdî o kapı aralandığı vakit oradan neler gireceğini bilir ve sanki devrindeki mistik yoğunluğun dengelenmesi gerektiğine inanır. Bu sebeplerle yaşadığı devirdeki mistisizme Mâtürîdî’den gelmek gerektiği gibi Mâtürîdî’ye de devirdeki mistisizmden gitmek gerekir.”¹¹⁴

¹⁰⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, 6.

¹¹⁰ Fatih Şeker, “Kutadgu Bilig Tasavvufi Açından Nasıl Okunabilir?”, *İslâm Araştırmaları Dergisi* 24 (2010), 51.

¹¹¹ Şeker, *İslâmlaşma Sürecinde İslâm Tasavvuru*, 409.

¹¹² Bu konudaki görüşler ve tenkidi için bk. Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, 146-152.

¹¹³ Özen, “Mâtürîdî”, 28/148.

¹¹⁴ İmam Mâtürîdî, bölgede hâkim olan mistik telakkilerin itikadi bağlamda sebep olacağı muhtemel tehlikeleri önleme amacına matuf olarak, devrindeki mistik yoğunluğun dengelenmesi gerektiğine inandığı için böyle bir

Her iki taraf da devrin ve birbirlerinin muvazenesini teşkil eder. Nitekim Mâtürîdî, bilgi kaynakları arasında ilham, kesif ve sezgiye mutlak bilgi olarak yer vermemekte, bunları bilgi kaynağı kabul edenleri şiddetle eleştirmekte,¹¹⁵ bu türden bilgilerin sadece kişinin kendisini bağlayabileceğini vurgulamaktadır. Her ne kadar, ilk bakışta eleştirileri daha çok, ilham ve sezgiyi en güvenilir bilgi kaynağı olarak gören İslâm öncesi Sofistlere yönelik ise de¹¹⁶, aslında dolaylı olarak dönemdeki mistik eğilimli kişileri de içermektedir.¹¹⁷ Mâtürîdî'nin bir başka vadiye intikal ettiği nokta da işte tamda burasıdır: “Mâtürîdî, ilham ve sezgiye dayalı bilgi elde ettiğini iddia edenlerin birbirinden farklı sonuçlara ulaşmasına bakarak, böyle bir iddiayı çelişkili bulur. Çünkü eğer bu bilginin kaynağı tek bir varlık, yani Allah olsaydı ortaya konulan dinî inançların farklı olmaması ve kişilerin birbirini nakz etmemesi gerekirdi. Diğer taraftan bu bilginin doğruluğunu veya yanlışlığını akıl veya kura' yoluyla tayin etmek de mümkün değildir. Bu sebeple ilham ve keşif, herkesin kabul edebileceği bir bilgi veremez ve gerçeğe ulaştırmaz.”¹¹⁸

Sonuç ve Değerlendirme

Bütün bunlarla birlikte peki Mâtürîdî'nin değerler dünyasında zühdün ve tasavvufun yeri neresidir? Onu bulunduğu bölgeyle bütünleştirecek veya muasırlarından ayırıştırarak olan soru budur. O, öncelikle Allah'ı anıp zikretmeye ve ebedi mutluluğa ulaşmaya mani olacağı düşüncesiyle maddî olan şeylere yüz çevirmenin doğru olmadığını, yanlış olduğunu, her yapılan işin hikmete uygun olması gerektiğini belirtmektedir. Akabinde Allah'ın maddî şeyleri yaratmasında da bir hikmet olduğundan hareketle söz konusu varlıkların öze ilgili bir çirkinliği içerdiğini savunurcasına olumsuz bir tavrın gösterilmesinin doğru olmadığını ve diğer taraftan da, o maddî şeyler ahiretteki mutluluğa ulaşma adına “bir araç değer (ligayrihi)” olarak görmektedir. Bu yüzden Mâtürîdî'nin zühd ve buna bağlı olarak takvâ hakkındaki görüşlerinin özgün ve çok önemli olduğunu söylemek mümkündür. Günümüz dünyevileşme etkisine çare olabilecek yönleri çok yüksektir. Diğer taraftan Mâtürîdî'nin tasavvufa karşı net tavrı bilgi teorisinde görüleceği üzere, İslâmlaşmadaki tasavvufun muharrik unsur oluşuyla örtüşmez. Mâtürîdîlik bölgede daha sonra müstakil olarak zemin bulmuştur. Meseleye Mâtürîdî'nin düşünceleri zaviyesinden bakıldığında onun düşüncesinde tasavvufun müstakil ve muayyen bir yeri olmadığı doğrudur. Ancak hayatında ve düşünce sisteminde bazı çekinceleriyle birlikte izlerini görmek mümkündür. Bu yüzden Mâtürîdî'nin eserlerinde tasavvufu ilgili unsurlar sanki bölgede İslâm'a rasyonel

duruş sergilediği gibi; Mutezile karşısında mistik çerçevede görüşlerini müdafaa edemeyeceğini bildiğinden dolayı, daha işin başından itibaren böyle bir tavır içerisine girmiş olabilir. İslam öncesi devre dönüş potansiyeli taşıyacak unsurlardan uzak olmayan bir coğrafyada, Mâtürîdî'nin eserlerinde tasavvufi unsurlar, sanki bölgede İslama rasyonel ve realist bir zemin teşkil etmek için yavaş yavaş geri çekilir. Fatih M. Şeker. “Türk Müslümanlığı' Fikriyatı ve Matürîdî Algısının Dönüşümü”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 38 (Mart 2014):. 70.

¹¹⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 11. Mâtürîdî'nin görüşlerini, özellikle de onun sufilere keşif anlayışına karşı keskin duruşunu, Maveraünnehir'in mistik zeminine yerleştirmek ve bunu tasavvufun İslâmlaşmadaki muharrik unsur oluşuyla örtüştürmek pek de kolay değildir. Bu hususu bir tenakuz olarak görmemekle beraber, Mâtürîdî'nin burada red ve kabul arasında bocalamayarak devrinin tamamıyla üstüne çıktığını düşünmek mümkündür. Bk. Şeker. “‘Türk Müslümanlığı' Fikriyatı ve Matürîdî Algısının Dönüşümü”, 70.

¹¹⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 234-235; Neseî, *Tabîratü'l-Edille*, 1/ 24.

¹¹⁷ Kutlu, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî”, 25.

¹¹⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 6, 11, Kutlu, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî”, 25. Ayrıca Mâtürîdî'nin ilham ve sezgiyle ilgili görüşleriyle ilgili bk. Hanifi Özcan, *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi* (İstanbul: İFAV Yayınları,1993), 128-131.

ve realist bir zemin oluşturmak için yavaş yavaş geri çekilir. Ayrıca tasavvufun bölgede bütün hızıyla yayılmaya devam etmesinde görüleceği üzere şu da doğrudur: “Devrin sûfleri Kelâbâzî örneğinde olduğu gibi itikadî zemine Mâtürîdî düşünce yapısını yerleştirmişlerdir. Bu pekala Mâtürîdî'nin tasavvufa entegre olabilecek unsurlardan uzak olmadığını veya en azından devrin tasavvufunun bir tarafını inşa eden düşüncelerle aynileştirildiğini ortaya koyar. O halde Sünniliği tek bir şahısta veya eserde toplayamayız. Nitekim Mâtürîdî'nin menkabevî portresi de bundan müstağni değildir. Üstelik bu menkabevî portre kitabî/Sünnî/Hanefî İslâm tasavvurunun hâkim olduğu eserlerde çizilmiştir. Mâtürîdî dâhil bölgede inşa edilen menkabelerin doğruluğu veya yanlışlığından öte bu bölgenin tasavvufî bir zeminin aksisedasının hemen her şeye sinmiş olmasıdır.”¹¹⁹

Mâtürîdî'nin etkisi noktasında Necdet Tosun'un şu tespitler önemlidir: “Orta Asya Türkleri ile Hindistan, Afganistan ve Anadolu'da yaşayıp fıkhıta Hanefî mezhebini benimseyen Müslümanların, itikadî mezhep olarak da çoğunlukla Mâtürîdî mezhebini benimsedikleri anlaşılmaktadır. Özeldir Türklerin din yorumu ya da bir “Türk İslâmı” tarif edilecek olursa, fıkhıta Hanefî, itikadda Mâtürîdî yoruma dayanan, ayrıca Yesevîlik ve Nakşbendîlik gibi bir tasavvuf ve maneviyat yoluyla harmanlanmış İslam yorumundan söz etmek mümkün olacaktır.”¹²⁰ Ancak şunu bilmek gerekir ki; Mâtürîdî, bir sûfî düşünür olmaktan ziyade bir kelimacı olduğu, tasavvufa ve temel kavramlarına yönelik eleştirel ve inşacı bir yaklaşım sergilediği bir hakikattir.

Mâtürîdî, dünya anlayışı noktasında varlık ve yokluğun bir imtihan olduğunu ifade ederek bunlardan birinin diğerine mutlak anlamda bir üstünlüğünün olamayacağını vurgulamaktadır. Bununla birlikte Allah Resûlü'nün insanları dünyada zühd ve ahiret hayatını tercihe davet etmesi sebebiyle kendisinin de zühdü tercih ettiğini belirtir.¹²¹ Dünyanın mutlak anlamda kötülenmediğini ve ahireti kazanma yolunda bir nimet olduğunu vurgular. Dünya hayatının ve sahip olduğu dünyalıkların insanı Allah'ı ve ahireti anmaktan alıkoymaması gerektiğini ifade eder.¹²² Onun din ve ahlak eksenli hikmete dayalı zühd anlayışıyla birlikte mütekaşşif (temizliği ve rahatı terk eden, yamalı ve eski giyen) ve mütezahhidlerden (zâhid görünen) yapmacık tavır sergileyen, zâhid ve sûfî olmadıkları halde onların giysisini giyerek sözde sûfî görünen zümreleri de tenkit etmekten geri durmamıştır.¹²³

İmam Mâtürîdî'nin din ve ahlak eksenli hikmete dayalı zühd ve tasavvuf anlayışı, günümüz insanının anlamsızlık sorununa ve dünyaya bakışına çözüm sunabilecek bir potansiyele sahip olduğunu söyleyebiliriz. Onun günümüze de ışık tutan metot ve görüşlerinin daha kapsamlı incelenmesi, gün yüzüne çıkarılıp insanlığın hizmetine sunulması gerektiği kanaatinden hareketle; bu konuda daha özel çalışmalara ihtiyaç duyulduğu bir gerçektir.

¹¹⁹ Şeker, *İslâmlaşma Sürecinde İslâm Tasavvuru*, 392-393.

¹²⁰ Tosun, “Mâtürîdiyye ve Tasavvuf İlişkisi”, 54.

¹²¹ bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 9/251; 11/436-437.

¹²² M. Necmeddin Bardakçı, “Fakr ve Ginâ Terimleri Çerçevesinde Mâtürîdî'nin Zühd Anlayışı,” *IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu -Hanefîlik-Mâtürîdîlik-*, 05-07 Mayıs 2017, 1/467.

¹²³ Bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/171.

Kaynakça | References

- Ak, Ahmet. *Mâtürîdî Kaynaklarında Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Ak, Ahmet. “Mâtürîdî Âlimlere Göre İlhamın Bilgi Kaynağı Olması Sorunu”. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2014), 129-146.
- Alî-Şîr Nevâyî. *Nesâyimu'l-mahabbe min şemâyimi'l-fütüvve*. nşr. Kemal Eraslan. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996.
- Bardakçı, M. Necmeddin. “Fakr ve Gınâ Terimleri Çerçevesinde Mâtürîdî'nin Zühd Anlayışı”. *IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Veli Sempozyumu -Hanefilik-Mâtürîdîlik-*, 05-07 Mayıs 2017. 1/454-468. Kastamonu 2017.
- Ceyhan, Semih. “Zühd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.44: 530-533. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Demir, Abdullah. *Ebû İshâk es-Saffâr'ın Kelâm Yöntemi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2018.
- Fazlur Rahman. *Ana Konularıyla Kur'an*. çev. Alpaslan Açıkgenç. Ankara: Ankara Okulu Yayınları 1987.
- Gengil, Veysel. “Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da Bazı Tasavvufî Kavramlara Yaklaşımı”. *Diyanet İlmî Dergi* 56 (2020) 2/ 309-334.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Allah ve İnsan*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975.
- İbn Fûrek. *el-İbâne an turuki'l-kâsîdîn (Tasavvuf İstîlâhları)*. çev. Ahmet Yıldırım - Abdülgaffar Aslan. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- İrec Efşâr. “Pendnâme-i Mâtürîdî”. *Ferheng-i İrân-zemîn* 10 (Tahran 1345 hş.), 46-67.
- Kalaycı, Mehmet. *Tarihsel Süreçte Eşarilik-Maturidilik İlişkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Kalaycı, Mehmet. “Zühd ve Melâmet Farklılaşması Bağlamında Hanefî Geleneğin Kuşeyrî'ye İlgisi”. Ed. Hülya Alper. *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdiyye Geleneği: Tarih, Yöntem, Doktrin* Prof. Dr. Bekir Topaloğlu Anısına. 305-337. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018.
- Katip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Kesfu'z-Zünûn An Esâmî'l-Kütüb Ve'l-Fünûn*, tsh. M. Serefettin Yaltkaya - Kilisli Rifat Bilge, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı, 1326-1943.
- Keith, Lewinstein. “Doğu Hanefî Fırak Geleneği Üzerine Mülâhazalar”. *İmam Mâtürîdî ve Maturidîlik*. Haz. Sönmez Kutlu. 89-118. Ankara: Kitabiyat, 2003.
- Kızılyar, Zeynep. İmam Ebû Mansûr Mâtürîdî, “Nasîhatnâme (Pendnâme)”. *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 8 (2019), 257-259.
- Kelâbâzî, Ebu Bekr. *Taarruf Doğu Devrinde Tasavvuf*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.
- Korkmaz, Sıddık. “Mâtürîdî Öğretisinin Yesevî Sufiliğindeki Yansımaları”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 84 (2017), 47-60.
- Kutlu, Sönmez. “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Maturidî”. *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*. Haz. Sönmez Kutlu. 17-55. Ankara: Kitabiyat, 2003.
- Kutlu, Sönmez. “İmâm Mâtürîdî ve Maturidîlik Çalışmalarında Rastlanan Bazı Sorunlar”. *IV. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Veli Sempozyumu -Hanefilik-Maturidîlik*, 01-07 Mayıs 2017. 1/193-222. Kastamonu 2017.

- Kutlu, Sönmez. “Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini: İmam Mâtürîdî. *Dini Araştırmalar* 5/15 (2003), 5-28.
- Kutlu, Sönmez. “İmam Mâtürîdî’nin Sûfîleştirilmesi veya Mutasavvıf Olarak Sunulması Mümkün mü?”, editör Hülya Alper. 421-437. *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdiyye Geleneği: Tarih, Yöntem, Doktrin Prof. Dr. Bekir Topaloğlu Anısına*, 2018.
- Mâtürîdî. *Kitâbu’t-Tevhid*. thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçî. Ankara: İSAM Yayınları, 2003.
- Mâtürîdî. *Te’vîlâtü Ehlî’s-Sünne*. nşr. İbrahim Avadeyn - es-Seyyid Avadeyn. Kahire: 1971.
- Mâtürîdî. *Te’vîlâtü’l-Kur’an*. thk. Bekir Topaloğlu v.dğr. İstanbul: Dârul’-Mîzân, 2005-2011.
- Mâtürîdî. *Nasihatnâme (Pendnâme)*. nşr. Sıddık Korkmaz-M. Davud Hacızâde, İstanbul: İz Yayıncılık, 2019.
- Nesefî, Ebû Hafs Ömer. *el-Kand fî zikri Ulemâi Semerkand*. Nşr. Nazar Muhammed el-Fâryâbî. Suudi Arabistan: Mektebetü’l-Kevser, 1991/1412.
- Nesefî, Ebû’l-Muîn. *Tabsıratu’l-edille*, thk. Hüseyin Atay. Ankara: Diyanet Yayınları, 2004.
- Özcan, Hanifi. *Mâtürîdî’de Bilgi Problemi*. İstanbul: MÜİFVY, 1993.
- Özcan, Hanifi. *Türk Düşünce Hayatında Mâtürîdîlik*. Ankara: Cedit Neşriyat, 2015.
- Öngören, Reşat. “Tasavvuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/119-126. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Özen, Şükrü. “Mâtürîdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/146-151. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Özen, Şükrü. “Yeterince Tanınmayan Bir İmam: Mâtürîdî”. *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 5/3 (2005), 411-423.
- Parsa, Muhammed. *Faslu’l-Hitâb*. tlk. Celil Misger Nejad. Tahran: Merkez-i Nesr-i Danisgahi, 1381.
- Pezdevî, Ebû’l-Yüsr Muhammed. *Ehl-i Sünnet Akaidi*. Çev. Şerafettin Gölçük. İstanbul:Kayıhan Yayınları, 1988.
- Sezgin, Fuad. *Geschichte Der Arabischen Schriftum (GAS)*. 5 Cilt. Leiden: Brill, 1967-1974.
- Şeker, Fatih M., “İslâmlaşma Sürecinde İslâm Tasavvuru. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Şeker, Fatih M.. “Kutadgu Bilig Tasavvufi Açından Nasıl Okunabilir?”. *İslâm Araştırmaları Dergisi* 24 (2010), 25-62.
- Şeker, Fatih M. “Türk Müslümanlığı Fikriyatı ve Mâtürîdî Algısının Dönüşümü”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (Mart 2014), 47-80.
- Şekeroğlu, Sami. “Mâtürîdî’de Zühd ve Takva Anlayışı”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/22 (2009), 53-64.
- Şekeroğlu, Sami. *Mâtürîdî’de Ahlak Problemi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Topaloğlu, Bekir “Mâtürîdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/153. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Tosun, Necdet. “Mâtürîdiyye ve Tasavvuf İlişkisi”. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 17/38 (2016), 47-54
- Tuğlu, Nuri. *Mâtürîdî Kelâm Ekolü Çerçevesinde Kelâmî Hadislerin Değerlendirilmesi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- Uludağ, Süleyman. “Takvâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/484-486. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

- Yıldırım, Ahmet. “İmam Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyasında Tasavvuf”. IV. Uluslararası Türk Dünyası Ekonomi Forumu 7-9 Mayıs 2015 *Bildiriler Kitabı*. 61-70. Çorum: Çorum Ofset, 2015.
- Yıldırım, Ahmet. *Din, Dünyevileşme ve Zühd*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Yıldırım, Ahmet. *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Yıldırım, Ahmet. “İmam Mâtürîdî'nin Bazı Tasavvufî Kavramlara Bakışı”. *Hanefilik-Matürîdilik Araştırmaları*. 327-347. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2025,
- Yılmaz, Sinan. “Pendnâme-i Mâtürîdî: Mâtürîdî'den Aforizmalar”. *Marife* 19/2 (2019), 693-719.
- Yunusoviç, Ziyadov Şovosil. “Ebu Mansur El-Mâtürîdî'ye Nisbet Edilen Eserlerin Taşkent Yazmaları ve Mâtürîdî Üzerine Yapılan Bazı Araştırmalar”. *İmam Mâtürîdî ve Maturîdilik*. Haz. Sönmez Kutlu. 271-281. Ankara: Kitabiyat, 2003.
- Yusuf Hemedânî. *Hayat Nedir?*. çev. Necdet Tosun. İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.
- Zebîdî, Ebu'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed. *İthafü's-Sadeti'l-Muttakin Bi-Serhi İhyai Ulumi'd-Din*. Beyrut Dârü'l-Fikr, ts.